

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ПРО ПРАВОТВОРЕННЯ

У НОМЕРІ:

- АНАЛІТИЧНИЙ РАКУРС

*✓ Інформаційно-аналітичні роботи студентів
IV курсу Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка за результатами
виробничої практики в Національній юридичній
бібліотеці НБУВ у листопаді-грудні 2025 р.*

№ 1-2 (309-310) СІЧЕНЬ 2026

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА БІБЛІОТЕКА

**ГРОМАДСЬКА ДУМКА
ПРО ПРАВОТВОРЕННЯ**

№ 1-2 (309-310) 2026

Інформаційно-аналітичний бюлетень
на базі оперативних матеріалів

Додаток до журналу
«УКРАЇНА: ПОДІЇ, ФАКТИ, КОМЕНТАРІ»

Засновники:

Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
Національна юридична бібліотека

Головний редактор

Ю. Половинчак

Редакційна колегія:

Н. Іванова (відповідальна за випуск), Т. Дубас,
Ю. Калініна-Симончук

Заснований у 2011 році
Видається двічі на місяць

Передрук – тільки з дозволу редакції

З повнотекстовою версією видання можна
ознайомитись на сайті

Центру досліджень соціальних комунікацій
nbuviar.gov.ua

ЗМІСТ

АНАЛІТИЧНИЙ РАКУРС

Дорошев Є., Жерносєков А.

Концептуальні засади формування
життєствердного бібліотечного простору:
правовий, архітектурний та психосоціальний
виміри..... 3

Кацикало К.

Допомога читачам з е-сервісами держави
(дія, електронний кабінет, реєстри) 12

Перетятко А.

Інформаційна стійкість України:
синергія державної політики та культури
інформаційної гігієни громадян..... 13

Зленко М.

Етичні засади та психологічні аспекти
обслуговування користувачів: формальні
підходи до унормування комунікації 18

Біленко А.

Етичні аспекти світоглядних впливів
читацьких спільнот..... 27

Голуб М.

Інклюзивний бібліотечний простір:
інновації в Україні та світі 31

Кирпосенко П.

Нормативно-інституційна архітектура
оцифрування національного архівного фонду:
від стратегій модернізації до пріоритету
національної безпеки (2020–2025)..... 35

Костюченко І.

Правове регулювання іменних стипендій на
честь загиблих героїв в Україні: сучасний
стан і тенденції розвитку 43

Представлені у збірнику аналітичні матеріали були підготовлені студентами IV курсу Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа») за результатами виробничої практики. Студентське стажування здійснювалось в Національній юридичній бібліотеці НБУВ за напрямом «Управління документною інформацією» у листопаді–грудні 2025 р.

АНАЛІТИЧНИЙ РАКУРС

Є. Дорошев, студент-практикант, Київський університет імені Бориса Грінченка
А. Жерносеков, студент-практикант, Київський університет імені Бориса Грінченка

Концептуальні засади формування життєствердного бібліотечного простору: правовий, архітектурний та психосоціальний виміри

Вступ

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується безпрецедентними глибинними трансформаційними процесами, що охоплюють всі верстви соціуму та всі сфери державного життя. Ці процеси спричинені передусім наслідками війни, що загрожують не лише фізичній безпеці населення, а й сталій діяльності культурних та інформаційних інституцій. У цьому контексті необхідність повоєнного відновлення диктує нові вимоги до соціальної інфраструктури, де особливе місце посідають публічні бібліотеки [1].

Традиційне сприйняття бібліотеки виключно як сховища друкованих видань та місця видачі інформації стрімко втрачає свою актуальність. Вона поступається місцем концепції універсального центру громадської діяльності, який має за мету інтегрувати громаду, надавати освітні послуги та забезпечувати доступ до цифрових технологій. Проте в умовах травмованого війною соціуму, навіть модель «третього місця» потребує суттєвого доповнення та еволюції [2]. На передній план виходить концепція організації «життєствердного простору» (Life Affirming Environments) – середовища, яке не лише забезпечує доступ до знань, але й інтегрує в собі фізичну безпеку, правову підтримку, інклюзивний дизайн і сприятливу психологічну атмосферу [25].

Актуальність цієї проблематики зумовлена нагальною необхідністю реабілітації громад, що

постраждали внаслідок воєнних дій, підтримки ветеранів, внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а також створення належних умов для відновлення ментального здоров'я нації. Інформаційно-бібліотечна сфера сьогодні охоплює всі регіони держави, де відбуваються корінні зміни у сфері обслуговування користувачів, які потребують комплексної психосоціальної підтримки. Водночас глобалізаційні процеси вимагають від українських бібліотек врахування світових трендів впровадження цифрових технологій, де лідерами виступають країни Азії, зокрема Китайська Народна Республіка (КНР). Досвід китайських бібліотек у впровадженні хмарних технологій та стратегії повного переходу на електронні ресурси може стати технологічним фундаментом для вивільнення фізичного простору, необхідного для гуманітарних цілей [3].

Метою цього дослідження є всебічний аналіз концептуальних засад формування сучасного бібліотечного простору, що базується на взаємодії правових положень, естетичних рішень, інклюзивних принципів та технологічних стратегій інформаційно-комунікаційної діяльності, для чого в роботі досліджуються правові і нормативні вимоги до просторової організації бібліотек в Україні, естетико-психологічні засади інтер'єрного середовища в контексті соціальної інклюзії та психосоціальної підтримки, сучасний стан дизайну публічних бібліотек Києва порівняно з передовим

світовим досвідом, сучасні тенденції цифрової трансформації (зокрема, моделі E-Only і хмарні сервіси у КНР) та обґрунтовуються нові моделі функціонування бібліотек, такі як коворкінг і трансформація кадрового потенціалу в умовах кризових викликів. Об'єктом дослідження є система публічних та університетських бібліотек в умовах сучасних соціокультурних і технологічних трансформацій.

Предметом дослідження виступають процеси формування архітектурного, цифрового і соціального середовища бібліотек, спрямовані на забезпечення життєствердних та інформаційно-комунікаційних функцій.

Правові детермінанти просторової організації бібліотеки

Формування фізичного простору сучасної бібліотеки базується на принципах безбар'єрності та комфорту, що регламентуються комплексом національних і міжнародних нормативно-правових актів. Правовий підхід в Україні гармонізується з ратифікованими міжнародними зобов'язаннями (насамперед конвенціями ООН) та рекомендаціями Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), що визначають стандарти доступності громадських просторів.

Базові детермінанти просторової організації бібліотек закладено на конституційному рівні, де виокремлюються імперативи безпеки та доступності. Зокрема, ст. 50 Конституції України гарантує кожному право на безпечне

для життя і здоров'я довкілля [4], що є фундаментальною вимогою до організації бібліотечного середовища. Ця норма передбачає неухильне дотримання архітектурних, санітарно-гігієнічних та протипожежних стандартів, а також забезпечення ергономічних і психологічно комфортних умов для користувачів. Водночас у законодавчому полі сфери культури, ст. 6 Закону України «Про культуру» визначає обов'язок держави щодо створення умов доступності культурних цінностей та інформаційних ресурсів [5]. У контексті просторових рішень це положення вимагає логічного зонування, зрозумілої навігації та елімінації будь-яких фізичних бар'єрів, що можуть обмежувати доступ до бібліотечних послуг.

Вагомим інструментом практичної імплементації зазначених правових гарантій виступають Державні будівельні норми України, зокрема ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд». Цей нормативний документ трансформує декларативні права у чіткі технічні параметри (ухил пандусів, габарити проходів, параметри санітарних вузлів тощо), виступаючи прямим механізмом реалізації прав маломобільних груп населення на безбар'єрний доступ. Дотримання вимог ДБН В.2.2-40:2018 є не лише технічною необхідністю, але й передумовою забезпечення конституційних прав громадян на безпеку та рівний доступ до культурного простору [6].

**Технічні параметри інклюзивності згідно з ДБН В.2.2-40:2018
та їх правова функція**

<i>Елемент простору</i>	<i>Технічний параметр</i>	<i>Правова функція</i>
Пандуси	Граничний ухил 1:12 (8 %), наявність подвійних поручнів.	Забезпечення самостійного доступу для осіб на кріслах колісних.
Проходи/коридори	Мінімальна ширина проходів та маневрових зон 1,2 м–1,8 м.	Гарантія безперешкодного руху, розвороту та обгону МГН.
Навігація	Тактильна плитка та контрастне маркування.	Забезпечення безпечного орієнтування для осіб з порушеннями зору.
Санітарні Вузли	Мінімальні розміри універсальних санітарних кабін (наприклад, 1,65 м x 2,2 м поручні, сигналізація).	Забезпечення рівності у користуванні основними зручностями.

Попри те, що національне законодавство України гарантує фундаментальні права на безпеку та доступ до культурних надбань, саме імплементація міжнародних конвенцій і стандартів виступає каталізатором модернізації вітчизняної бібліотечної сфери. Міжнародні нормативно-правові акти акумулюють передовий досвід розвинених країн, надаючи інструментарій для подолання застарілих підходів до організації публічного простору та гармонізації національних стандартів із вимогами часу.

Відтак, система вимог до архітекtonіки сучасної бібліотеки розкривається крізь призму міжнародних зобов'язань держави. Цей рівень нормативного регулювання не лише доповнює національну правову базу, а й детермінує вектор розвитку безбар'єрності, утверджуючи гідність та рівність користувачів. Зокрема, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права осіб з інвалідністю, що є складовою законодавства України, трансформує принцип доступності в юридичний імператив впровадження Універсального Дизайну (Universal Design) [7]. Це передбачає проектування середовища, априорі придатного для експлуатації всіма категоріями

відвідувачів незалежно від їхніх фізичних чи сенсорних кондицій. На практичному рівні це вимагає інтеграції таких елементів як контрастне маркування, автоматизовані входні групи, регульовані за висотою робочі поверхні обслуговування та інформаційні термінали, ще на етапі концептуального проектування, унеможливаючи підхід «адаптації за залишковим принципом».

Окрім фізичних параметрів доступності, міжнародні стандарти актуалізують питання психосоціального комфорту. Рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) у сфері ментального здоров'я наголошують на важливості зонування простору з урахуванням акустичного комфорту, приватності та рекреації. Згідно з цими настановами, належна просторова організація бібліотеки має слугувати чинником зниження стресу та відновлення когнітивних ресурсів особистості. Реалізація цього завдання потребує застосування принципів біофільного дизайну (Biophilic Design): максимального використання природної інсоляції, інтеграції елементів озеленення та створення «тихих зон» (Quiet Zones), що забезпечують умови для

усамітнення та психологічного розвантаження користувачів [8].

Естетико-психологічні засади формування життєствердного простору та соціальна інклюзія

Естетика бібліотечного простору сьогодні розглядається не лише як декоративна складова, а як важливий чинник соціальної взаємодії, психологічного благополуччя та культурної ідентичності громади. У науковому дискурсі естетика визначається як наука про сприйняття прекрасного та його вплив на людину. У бібліотечній практиці це поняття є суттєвим, оскільки візуальні та сенсорні характеристики простору визначають, чи бібліотека буде привабливим місцем для громади, а не лише формальною установою.

Отже, естетичний інтер'єр публічної бібліотеки – це спеціально спроектоване середовище, яке органічно поєднує функціональність, фізичний комфорт і візуальну привабливість, спрямоване на створення сприятливої атмосфери для читання, навчання та соціальної взаємодії. Основними складовими такого інтер'єру є продуманий архітектурний план, сценарії освітлення, ергономічні меблі, колірне рішення, матеріали оздоблення, технічне оснащення, природні елементи і культурні акценти.

Значення естетики особливо зростає в умовах застосування концепції травма-інформованого дизайну (Trauma-Informed Design), що набуває поширення в Україні внаслідок наслідків війни і передбачає проектування простору з урахуванням впливу травматичного досвіду на сприйняття середовища людиною. Одним із прикладів такого підходу є досвід Ізраїлю щодо об'єктів подвійного призначення, де захищені простори (бомбосховища) в мирний час функціонують як культурні хаби, лекторії чи галереї, інтегруючи вимоги фізичної безпеки у високу естетику без створення гнітючої атмосфери. Це практичне втілення життєствердного простору, де архітектурні рішення сприяють реабілітації та відновленню відчуття нормального життя [9].

Аналіз просторової організації бібліотек Києва уможливило виявлення практичних механізмів імплементації теоретичних засад

естетики та інклюзивності, що формують сучасний культурний простір.

Публічна бібліотека імені Лесі Українки. Заклад демонструє синтез класичних традицій та модерних дизайнерських рішень. Організація інтер'єру базується на забезпеченні належної інсоляції, використанні ергономічної кольорової палітри та натуральних матеріалів, що є фактором психологічного комфорту користувачів. Реалізоване функціональне зонування на індивідуальні та публічні сектори забезпечує гнучкість використання бібліотечного простору.

Бібліотека ім. Петра Панча (ЦБС Голосіївського району). Установа репрезентує модель камерного простору, орієнтованого на потреби локальної громади. Інтер'єрні рішення, що включають елементи мистецтва та біофільного дизайну, спрямовані на гуманізацію середовища. Така естетика сприяє нівелюванню психологічних бар'єрів між установою та відвідувачем, стимулюючи неформальну комунікацію.

Центральна бібліотека ім. Т. Г. Шевченка для дітей м. Києва. Дизайн простору відображає врахування принципів вікової психології. Чітка диференціація зон за віковими категоріями, використання візуальних стимулів та безпечних ергономічних конструкцій слугують інструментом залучення дитячої аудиторії та формування позитивного сприйняття бібліотечного інституту як осередку творчості [10].

Соціальна інклюзія у бібліотечній сфері реалізується шляхом інтеграції принципів Універсального Дизайну в естетичну концепцію простору. Ключовим вектором виступає «естетика рівності», що виходить за межі технічного забезпечення доступності та спрямована на елімінацію будь-яких проявів візуальної чи функціональної сегрегації користувачів. Формування інклюзивного інтер'єру передбачає створення цілісного середовища, що базується на засадах рівноправності, гнучкості та інтуїтивності користування незалежно від сенсорних можливостей особи.

Практична імплементація означених підходів простежується у діяльності київських бібліотек

(зокрема, ЦРБ ім. Г. Сковороди та бібліотеки ім. М. Костомарова). Зазначені установи, дотримуючись державних будівельних норм, та впроваджуючи спеціалізоване технічне забезпечення, трансформуються у центри соціально-культурної адаптації, забезпечуючи ефективну інтеграцію вразливих груп населення у загальний культурний контекст міста.

Компаративний аналіз міжнародного досвіду уможлиблює ідентифікацію провідних тенденцій організації бібліотечного середовища, імплементація яких є перспективною для вітчизняної практики.

Dokk1 (Данія). Установа репрезентує модель відкритого урбаністичного простору, спроектованого на засадах універсального дизайну. Концепція закладу передбачає повну безбар'єрність, автоматизацію сервісних процесів та забезпечення умов для соціальної інтеграції різноманітних груп населення [11].

Oodi (Фінляндія). Бібліотека демонструє втілення принципів біофільного дизайну та поліфункціонального зонування. Архітектурно-планувальні рішення поєднують рекреаційні зони («тихі» простори) з технологічними майданчиками, гарантуючи рівний доступ до ресурсів незалежно від соціально-демографічних характеристик користувачів [12].

Idea Store (Велика Британія). Мережа ілюструє стратегію конвергенції бібліотечних та освітніх функцій. Застосування маркетингових підходів передусім розміщення у торгових зонах та використання рітейл-естетики, сприяє демократизації доступу до інформаційних послуг та подоланню стереотипів щодо елітарності бібліотек [13].

Наведені приклади підтверджують, що інклюзивний дизайн виступає каталізатором інноваційного розвитку та естетичної модернізації громадського простору.

Сучасні напрями розвитку інформаційно-комунікаційної діяльності: досвід КНР

Створення фізичного життєствердного простору неможливе без глибокої, системної трансформації внутрішніх інформаційно-комунікаційних процесів бібліотеки. Звільнення фізичного простору для людей, а не для книжкових полиць, вимагає впровадження

нових технологічних моделей управління фондами та перегляду кадрової політики. Досвід Китайської Народної Республіки (КНР), яка демонструє стрімкий прогрес у цій сфері, окреслює чіткі вектори такої трансформації.

Ключовою тенденцією, що трансформує архітектуру та логістику сучасних бібліотек, є імплементація стратегії E-Only (комплектування виключно електронними виданнями). Еволюція формування фондів проходить через етапи P+E (паралельне існування форматів) та E-First (пріоритет цифри) до повної відмови від паперових носіїв. Досвід університетських бібліотек КНР (Університет Цинхуа, Пекінський політехнічний університет) засвідчує ефективність цієї моделі: скорочення придбання друкованої періодики на користь баз даних та систем управління ресурсами (SFX, Metalib) дозволяє радикально оптимізувати простір [14].

Функціональне призначення бібліотечних площ переорієнтується зі складського зберігання на забезпечення комунікації та досліджень. Вивільнені квадратні метри адаптуються під зони коворкінгу, рекреації та соціальної взаємодії. Водночас функція довгострокового зберігання фокусується на унікальних фондах, тоді як доступ до масового наукового контенту делегується хмарним агрегатом та пошуковим системам, інтеграція з якими стає стратегічним імперативом.

Технологічним підґрунтям реалізації стратегії E-Only виступає хмарне програмування (Cloud Computing), що передбачає надання обчислювальних потужностей як сервісу. Відмова від локальних серверних інфраструктур забезпечує економію фізичного простору та фінансових ресурсів. У науковому дискурсі ця технологія розглядається крізь призму дискусії між прихильниками (акцент на економічній ефективності та вирішенні проблеми технічної застарілості) та скептиками (ризик інформаційної безпеки).

Попри наявні ризики, системні переваги впровадження хмарних технологій є беззаперечними:

Економічна рентабельність: мінімізація капітальних витрат на апаратне забезпечення та ліцензування.

Оптимізація людських ресурсів: перенесення технічного обслуговування на аутсорсинг дозволяє персоналу зосередитися на інформаційному супроводі користувачів.

Доступність: рівний доступ до високотехнологічних рішень для бібліотек різного масштабу (приклад системи CALIS) [15].

Створення високотехнологічного простору детермінує необхідність докорінної зміни кадрової парадигми. Традиційна функція зберігача фондів трансформується у роль інформаційного аналітика та менеджера проєктів. У КНР простежується тенденція до професіоналізації кадрів шляхом залучення фахівців із науковими ступенями у профільних галузях знань.

Формування міждисциплінарних команд за моделлю «золотого трикутника» (бібліотекар-організатор + науковець-експерт + ІТ-спеціаліст) дозволяє бібліотекам генерувати аналітичні продукти високого рівня. Для України актуальним є впровадження концепції «інтернаціонального бібліотекаря» та інтеграція до штату психологів і соціальних працівників, що перетворює бібліотеку на мультифункціональний центр підтримки громади [16].

Міжструктурне співробітництво: модель бібліоковоркінгу

В умовах економічної нестабільності перспективним напрямом диверсифікації послуг є інституалізація бібліотечного коворкінгу. Ця модель передбачає трансформацію читальних залів у відкритий офісний простір («третє місце») [2] для представників креативних індустрій та фрілансерів. На відміну від комерційних аналогів, бібліо-коворкінг характеризується демократичністю доступу та інтелектуальною насиченістю середовища [17].

В умовах України, де значна частина інфраструктури пошкоджена, а багато людей втратили офіси або працюють дистанційно, бібліотеки-коворкінги (особливо ті, що обладнані генераторами та стабільним інтернетом) стають критично важливими елементами інфраструктури життєстійкості («Пункти Незламності» з розширеним функціоналом). Це безпечний, естетичний

та доступний простір, який дозволяє продовжувати економічну активність навіть у кризових умовах [18].

Також важливим є розширення меж між бібліотеками та іншими організаціями (видавництвами, ІТ-компаніями). Приклад співпраці бібліотеки Стенфордського університету з High Wire Press або партнерство Elsevier з бібліотеками демонструє як розмивання меж між постачальниками інформації та її зберігачами створює нові якості послуг. Українські бібліотеки можуть стати платформами для співпраці з місцевими видавництвами, освітніми стартапами та громадськими організаціями, інтегруючи їх у свій фізичний і цифровий простір [19].

Інтеграція безпекових рішень: досвід Ізраїлю та українські перспективи

Євроінтеграційний курс України передбачає стандартизацію законодавства у сфері інклюзивності та безпеки публічних установ. У цьому контексті надзвичайно цінним є досвід Ізраїлю, який в умовах перманентних безпекових викликів успішно інтегрував захист у цивільну інфраструктуру. Для України, яка прагне до вдосконалення публічного простору в умовах воєнного часу, ізраїльська модель є найбільш релевантним прикладом забезпечення стійкості культурних інституцій [20].

Взірцем стратегічного підходу є **Національна бібліотека Ізраїлю (НБІ)** в Єрусалимі. Її архітектура базується на концепції неперервності роботи: книгосховища та робочі зони спроектовані на підземних рівнях, захищених від зовнішніх загроз. При цьому НБІ реалізує концепцію «життєствердного простору», де безпека поєднується із принципами Універсального Дизайну та психосоціальним комфортом. Використання автоматичних дверей, контрастної навігації, природного освітлення та дерев'яних елементів в інтер'єрі відповідає рекомендаціям ВООЗ щодо зниження стресу. Такий підхід гарантує, що у кризових ситуаціях діяльність установи не зупиняється, а продовжується у безпечному режимі [21].

На відміну від масштабного проєкту НБІ, досвід міста Сдерот демонструє гнучкість у

менших громадських центрах. Через постійну загрозу обстрілів, медіатеки Сдероту інтегрують броньовані кімнати («мамад»), які у мирний час слугують ігровими зонами або читальними залами [22]. Цей досвід є ключовим для трансформації українських районних бібліотек у центри подвійного призначення.

Аналіз наведених прикладів актуалізує для України концепцію просторів подвійного призначення (Dual-Purpose Space). Традиційні укриття часто мають пригнічуючий вигляд і не відповідають потребам тривалого

перебування, особливо для вразливих груп населення. Натомість, сучасний захисний простір має відповідати критеріям «третього місця» (Third Place) за визначенням Рея Олденбурга – бути локацією для соціальної взаємодії та ментального відновлення [2]. Головна відмінність полягає в тому, що простір подвійного призначення (наприклад, медіатека-укриття) є функціональною одиницею у мирний час, де захисні елементи (герметичні двері, посилена вентиляція) гармонійно інтегровані в дизайн [23].

Порівняльна характеристика функціональних моделей: традиційна захисна споруда та простір подвійного призначення

<i>Характеристики</i>	<i>Традиційне бомбосховище</i>	<i>Простір подвійного призначення (бомбосховище-бібліотека)</i>
Завдання споруди	Лише захисна функція (пасивна)	Багатофункціональна, неперервність роботи, захист (активна функція)
Функціональність в мирний час	Низька – відсутність/мінімальна житлова інфраструктура (технічне приміщення)	Повноцінна бібліотека з додатковими функціями (коворкінг, медіатека тощо)
Вплив на психіку	Негативно впливає на психічне здоров'я (не відповідає вимогам ВООЗ)	Відповідає вимогам ВООЗ, сприяє ментальній стійкості

Практична імплементація цих принципів в Україні потребує фокусу на стратегічних об'єктах, таких як Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Статус провідної наукової інституції та масштаб її фондів роблять НБУВ оптимальною моделлю для розробки національних стандартів «життєствердного простору». Функціональне переосмислення її підземних рівнів може стати базою для типізації рішень для інших бібліотек.

Технічні вимоги до таких просторів є реалізацією конституційного права на безпечне довкілля (ст. 50 Конституції України) [4] та норм цивільного захисту (ДБН В.2.2-5:2023) [25].

Для об'єктів рівня НБУВ критично важливим є забезпечення повної автономії:

1. Системи життєзабезпечення: встановлення фільтровентиляційних установок (ФВУ) для захисту від хімічних та радіаційних загроз.
2. Енергонезалежність: наявність дублюючих джерел живлення (генератори, UPS).
3. Комунікації: дубльовані канали зв'язку та стабільний інтернет для неперервності наукової роботи.

Таким чином, інженерні рішення перетворюють пасивне укриття на стійкий функціональний центр, здатний працювати в умовах кризи.

Висновки

Проведене дослідження дало змогу сформулювати концепцію «життєствердного бібліотечного простору» як необхідної відповіді на виклики воєнного та повоєнного часу. Аналіз показав, що модернізація бібліотек має спиратися на чітку нормативну базу, де національні вимоги (зокрема, ст. 50 Конституції України [4] та ДБН В.2.2-40:2018 [6]) узгоджуються з міжнародними стандартами інклюзивності, такими як Конвенція ООН [7] та рекомендації ВООЗ [8]. При цьому дотримання принципів безбар'єрності розглядається в роботі не як формальна технічна вимога, а як реальний інструмент забезпечення прав громадян. Окрім того, в умовах постійного стресу бібліотечний простір набуває терапевтичного значення. Вивчення досвіду київських бібліотек [10] та провідних європейських закладів, таких як: Dokk1 [11] та Oodi [12], підтвердило, що використання травма-інформованого дизайну та принципів біофілії перетворює бібліотеку на демократичне «третє місце» [2], [23], що сприяє психологічному відновленню відвідувачів.

Другим важливим аспектом є технологічна та безпекова трансформація установ. Досвід КНР засвідчує, що перехід до стратегії E-Only та впровадження хмарних сервісів [14], [15] є дієвим способом оптимізації площ. Відмова від масового зберігання паперових фондів на користь цифрового доступу дозволяє вивільнити простір для зон коворкінгу [17] та соціальної активності, що, звісно, потребує нових компетенцій від персоналу та створення різнопрофільних команд [16]. Водночас безпека залишається пріоритетом. Спираючись на ізраїльський досвід (Національна бібліотека Ізраїлю [21], центри Сдероту [22]), у роботі аргументовано необхідність впровадження концепції Dual-Purpose Space. Це означає перехід від пасивних укриттів до просторів подвійного призначення, які оснащені автономними системами життєзабезпечення згідно з нормами цивільного захисту [25] і повноцінно функціонують у мирний час.

Узагальнюючи, формування життєствердного бібліотечного простору в Україні потребує імплементації комплексного

підходу, що поєднує фізичну безпеку, психологічний комфорт, технологічну модернізацію та соціальну інклюзію. Реалізація такої стратегії дозволить інтегрувати бібліотеки до системи критичної інфраструктури, перетворивши їх на стратегічні осередки забезпечення національної життєстійкості[1].

Список бібліографічних посилань:

1. Бачення майбутнього українських бібліотек для післявоєнного відновлення, розвитку людського капіталу та економічно сильної і демократичної України. ВГО «Українська бібліотечна асоціація». 2024. URL: <https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/5262-bachennia-maibutnoho-ukrainskykh-bibliotek-dlia-pisliavoiennoho-vidnovlennia-rozvytku-liudskoho-kapitalu-ta-ekonomichno-sylnoi-i-demokratychnoi-ukrainy>

2. Oldenburg R. The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community. Ray Oldenburg. New York : Marlowe & Company, 1999. 336 с.

3. COVID-19 impact on the Chinese top academic libraries: Libraries' response to space, collection and services. Q. Kang, Z. Song, J. Lu [et al.]. The Journal of Academic Librarianship. 2022. Vol. 48, Iss. 4. Art. No. 102525. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0099133322000416>

4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : Стаття 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

5. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI : Стаття 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>

6. ДБН В.2.2-40:2018. Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення. [Чинний від 2019-04-01]. Київ : Мінрегіон України, 2018. 64 с.

7. Конвенція про права осіб з інвалідністю : міжнародний документ від 13.12.2006. Організація Об'єднаних Націй; ратифік. Законом України від 16.12.2009. № 1767-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

8. Comprehensive mental health action plan 2013–2030. World Health Organization. Geneva : World Health Organization, 2021. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240031029>
9. Back to School, Back to Safety: WIZO's new bomb shelters. [Electronic resource]. URL: <https://www.wizo.org/news/back-to-school-back-to-safety/>
10. Дитячу бібліотеку в Києві перетворили на сучасний «бібліохаб». Хмарочос: київський міський журнал. 2018. 5 квіт. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2018/04/05/dityachu-biblioteku-v-kiyevi-peretvorili-na-suchasniy-bibliohab/>
11. Dokk1. Schmidt Hammer Lassen Architects. URL: <https://www.shl.dk/dokk1/>
12. Helsinki Central Library Oodi. ALA Architects. URL: <https://ala.fi/work/helsinki-central-library-oodi/>
13. Idea Store Strategy. London Borough of Tower Hamlets. London, 2009. URL: <https://www.ideastore.co.uk/>
14. Chu J. The construction and service of digital resources in Tsinghua University Library. J. Chu // *The Electronic Library*. 2011. Vol. 29, No. 1. P. 56–66. URL: <https://doi.org/10.1108/02640471111111424>
15. Yi L. Research on China Academic Library & Information System. L. Yi. *Open Access Library Journal*. 2020. Vol. 7, No. 8. Art. e6689. URL: <https://doi.org/10.4236/oalib.1106689>
16. A Study of Subject Service in Chinese Academic Libraries. H. Hao, Y. Wang, N. Li [et al.]. *Proceedings of the 2016 International Conference on Economics, Social Science, Arts, Education and Management Engineering (ESSAEME 2016)*. Atlantis Press, 2016. P. 354–357. (*Advances in Social Science, Education and Humanities Research*). URL: https://www.researchgate.net/publication/308464922_A_Study_of_Subject_Service_in_Chinese_Academic_Libraries
17. Смочко Н. М. Коворкінг-центр як інновація в умовах нових викликів суспільства. *Освіта і наука: міжнар. наук. журн.* 2022. Вип. 2 (33). С. 307–319. URL: <https://msu.edu.ua/educationandscience/wp-content/uploads/2023/02/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%66%D1%83-%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB-%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0-%D1%96-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0-223-2023-307-319.pdf>
18. Коворкінг та «пункт незламності»: оновлені функції бібліотек Київщини під час війни. *Суспільне Новини*. 2023. 6 жовт. URL: <https://suspilne.media/kyiv/588523-kovorking-ta-punkt-nezlamnosti-onovleni-funkcii-bibliotek-kiivsini-pid-cas-vijni/>
19. Guide to the HighWire Press Records, 1992–2007. Collection SC0805 / Department of Special Collections and University Archives, Stanford University Libraries. Online Archive of California. URL: <https://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt200032zs/>
20. Войтовський К. Досвід Ізраїлю щодо формування стратегії національної стійкості. *Аналіт. зап. Національний інститут стратегічних досліджень*. 2022. 17 черв. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/dosvid-izrayilyu-shchodo-formuvannya-stratehiyi-natsionalnoyi>
21. National Library of Israel, Jerusalem. Herzog & de Meuron. URL: <https://arquitecturaviva.com/works/biblioteca-nacional-de-israel-7>
22. Molad: The Center for the Renewal of Israeli Democracy. *The Shelter Gap: Inequality in civil defense*. URL: <http://www.molad.org/en/>
23. Mehta V., Bosson J. K. Third Places and the Social Life of Streets. V. Mehta, J. K. Bosson // *Environment and Behavior*. – 2010. Vol. 42, Iss. 6. P. 779–805. URL: https://www.researchgate.net/publication/249624412_Third_Places_and_the_Social_Life_of_Streets
24. ДБН В.2.2-5:2023. Захисні споруди цивільного захисту. Київ : Мінрегіон України, 2023.
25. Життєствердний простір (Life Affirming Environments). *Sustainability Directory*. URL: <https://lifestyle.sustainability-directory.com/area/life-affirming-environments/>

К. Кацикало, студентка-практикантка, Київський університет імені Бориса Грінченка

Допомога читачам з е-сервісами держави (дія, електронний кабінет, реєстри)

Сьогодні цифровізація державного управління в Україні стала одним із ключових чинників модернізації суспільства. Використання електронних послуг стало невід'ємною частиною взаємодії громадян з державою. Завдяки мобільному додатку «Дія», електронним кабінетам державних установ і численним публічним реєстрам спрощено отримання документів, подання заяв та перевірку інформації. У цьому контексті важливо роз'яснювати громадянам, як правильно користуватися такими сервісами, адже рівень їхньої цифрової грамотності значною мірою впливає на ефективність роботи всієї системи електронного врядування¹. Хоча громадська оцінка державних е-сервісів переважно позитивна, користувачі інколи стикаються з технічними чи інформаційними труднощами, які потребують цілеспрямованої підтримки та роз'яснювальної роботи.

Одним із найзатребуваніших цифрових сервісів став додаток «Дія», що забезпечує швидкий доступ до цифрових документів, реєстраційних процедур або соціальних послуг. Цифрові паспорти, довідки та витяги допомагають поступово відмовитись від паперових документів, роблячи обслуговування зручнішим і швидшим. Однак для використання цього додатку потрібен електронний підпис або авторизація через банк, що для певної частини населення залишається складним завданням. Тому державі варто не лише популяризувати функціональні можливості «Дії», а й розвивати механізми навчання користувачів через освітні платформи, публічні бібліотеки та ресурси державних органів.

Окрім мобільного застосунку, популярності набувають електронні кабінети різних державних структур: податкової служби, пенсійного фонду, системи соціального захисту тощо. Наприклад, електронний кабінет платника податків дає змогу подавати декларації, переглядати дані особового обліку і здійснювати оплату податків онлайн. Це скорочує час на бюрократичні процедури та підвищує прозорість роботи податкової системи. Проте, варто зауважити, що чимало громадян не до кінця обізнані про всі можливості таких кабінетів, а технічні вимоги для їх використання стають додатковою перепорою. Це свідчить про необхідність активної інформаційної підтримки з боку держави та громадських організацій.

Ще одним важливим аспектом цифровізації залишаються відкриті реєстри, які дозволяють отримувати офіційну інформацію про юридичних осіб, землю, нерухомість, транспорт та інші об'єкти. Електронні реєстри покращують прозорість державного управління та створюють умови для громадського контролю за діями влади². Водночас багато користувачів потребують детальних інструкцій щодо пошуку даних і можливостей їхнього практичного застосування у повсякденному житті. Саме тому формування культури роботи з відкритими даними має стати окремим напрямом у розвитку цифрової освіти населення.

Ставлення громадян до державних електронних сервісів свідчить про зростаючу довіру до цифрових процедур, хоча очікування користувачів часто перевищують наявні технічні можливості. Людям важливо

¹ Лютик О. І. Електронні сервіси органів публічної влади у сфері зайнятості населення України. Наукові праці КНЕУ. 2023. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/items/e1546e17-bf02-4983-b00e-1838f76a084d/full> (дата звернення: 06.12.2025).

² Електронне врядування в Україні: інновації, виклики та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2025. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/330509> (дата звернення: 06.12.2025).

отримувати інформацію оперативно, без черг і зайвих бюрократичних перепон, що стимулює запит на подальшу модернізацію електронного урядування. Разом з тим частина суспільства висловлює занепокоєння з приводу захисту особистих даних, створюючи необхідність посилення кібербезпеки та прозорості підходів до обробки інформації на рівні державних інституцій.

Отже, ефективна підтримка населення у користуванні державними е-сервісами потребує інтеграції цифрової освіти, створення доступних інформаційних матеріалів та пояснювального супроводу. Такі платформи, як «Дія», електронні кабінети чи державні реєстри, значно спрощують взаємодію між громадянами і державою, проте, вимагають постійного покращення функціоналу та системних навчальних заходів.

А. Перетятко, студентка-практикантка, Київський університет імені Бориса Грінченка

Інформаційна стійкість України: синергія державної політики та культури інформаційної гігієни громадян

Вступ: Інформаційне протистояння

У ХХІ ст. Україна опинилася в епіцентрі найбільш масштабного конфлікту із часів Другої світової війни. Проте на відмінну від конфліктів минулого, сучасна війна ведеться не лише на території, ресурси чи політичний контроль, а й за свідомість, адже інформаційний простір трансформувався з допоміжної арени у повноцінний театр бойових дій, де когнітивний вплив на населення має стратегічне значення, співмірне з успіхами на фронті.

Події 2024–2025 рр. демонструють, що концепція «інформаційної стійкості» перестала бути теоретичною абстракцією політологів і перетворилася на базову умову виживання української нації. Зрозумівши неможливість швидкої військової перемоги, агресор адаптував свої тактики, зробивши ставку на «війну на виснаження», де ключовим елементом є руйнування внутрішньої єдності українського суспільства, дискредитація військово-політичного керівництва та посів панічних настроїв через складні психологічні операції (ІПСО). У цьому контексті інформаційна безпека України не може будуватися виключно на державних заборонах чи контррозвідувальних заходах. В умовах демократії та відкритого інтернету єдиним дієвим механізмом захисту стає синергія: поєднання жорсткої інституційної рамки держави та «м'якої сили» громадянського суспільства, озброєного

навичками медіаграмотності та критичного мислення.

Розглянемо детальніше тему архітектури інформаційної стійкості України станом на 2024–2025 рр., еволюцію стратегічного планування, ефективність новостворених інституцій, законодавчі колізії навколо регулювання цифрових платформ (зокрема, Telegram), феномен українського громадянського спротиву в кіберпросторі, а також окремі новітні загрози, пов'язані зі штучним інтелектом, та готовність суспільства протистояти їм.

Аналіз чинної Стратегії інформаційної безпеки

Фундаментальним документом, що визначає вектор руху держави у цій сфері – є «Стратегія інформаційної безпеки України»³, розрахована на період до 2025 р. схвалена Кабінетом Міністрів України у вересні 2021 р. та введена в дію указом Президента України напередодні повномасштабного вторгнення, вона стала спробою систематизувати державну політику в умовах гібридної агресії.

Документ окреслив сім стратегічних цілей, серед яких: захист інформаційного

³ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року “Про Стратегію інформаційної безпеки”». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n14>

простору, розвиток стратегічних комунікацій, протидія незаконному контенту, підвищення медіаграмотності та інформаційна реінтеграція окупованих територій. Проте, як показує практика 2024–2025 рр., документ, розроблений у «передвоєнну» епоху (хоча війна тривала із 2014 р., масштаб загроз після 24 лютого 2022 р. змінився кардинально), містить низку критичних вразливостей. Так, моніторинг, проведений аналітичними центрами, такими як «Лабораторія цифрової безпеки»⁴, вказує на те, що більшість змін, внесених до Стратегії РНБО та Офісом Президента України протягом останніх років, мали переважно косметичний та редакційний характер. При цьому архітектура загроз залишилася прописаною на рівні 2021 р., що створює небезпечний розрив між реальністю та нормативною базою.

Найбільш суттєвим недоліком чинної Стратегії РНБО – є відсутність верифікованих механізмів оцінки ефективності (КРІ):

– Проблема вимірювання: у редакції 2024–2025 рр. не імplementовано кількісні та якісні показники, які б дозволили суспільству та експертам зрозуміти, чи досягають урядові заходи (наприклад, санкції проти проросійських медіа або блокування вебресурсів) заявленої мети.

– Відсутність зворотного зв'язку: не передбачено процедури регулярного публічного звітування про виконання Стратегії на основі аналізу впливу, а не просто переліку проведених заходів.

Проектування майбутнього: Стратегія-2030

Усвідомлюючи обмеженість чинного документа державні органи розпочали роботу над новим циклом планування – до 2030 р. Проекти нових стратегічних документів, які розробляються Міністерством культури та стратегічних комунікацій України (МКСК)⁵ спільно з РНБО, пропонують зміну філософії: перехід від захисту до інформаційної стійкості

⁴ Стратегію інформаційної безпеки-2025 прийнято: що зміниться у сфері цифрових прав? Лабораторія цифрової безпеки. URL: <https://dslua.org/publications/strategiiu-informatsiynoi-bezpeky-2025-pryuniato-shcho-zminytsia-u-sferi-tsyfrovoykh-prav/>

та наступальної протидії. Згідно з проектом Стратегії⁶ представленим на сайті МКСК, вона розглядається як документ середньострокового планування, що має структурувати виклики національній безпеці в інформаційній сфері.

Ключові новації проекту Стратегії до 2030 року:

1. Стимування та нейтралізація: уперше акцент робиться не лише на обороні, а й на активній протидії спеціальним інформаційним операціям держави-агресора.

2. Стійкість як мета: впроваджується термін «інформаційна стійкість суспільства та держави» як здатність системи не лише витримувати удари, а й швидко відновлюватися та адаптуватися.

3. Координація: передбачається створення жорсткої системи координації між органами влади, місцевим самоврядуванням та медіа, оскільки поточна модель демонструє недостатню горизонтальну взаємодію.

Утім, аналіз проектних документів свідчить, що держава досі діагностує власні слабкості. У тексті прямо зазначається: не сформовано єдиної державної системи кризової комунікації, швидкого реагування на фейки... Бракує координації між органами влади, сталих механізмів залучення громадянського суспільства та відсутність єдиної візії і проактивного контенту призводить до того, що Україна часто змушена «гасити пожежі», запалені російською пропагандою, замість того, щоб формувати власний порядок денний.

Центр протидії дезінформації (РНБО)

Створений при Раді національної безпеки і оборони, ЦПД⁷ позиціонує себе як головний аналітичний хаб і за час своєї роботи (понад 4 роки) центр виявив понад 21 335

⁵ Постанова Кабінету міністрів України від 29 жовтня 2025 р. № 1396 Про перейменування Міністерства культури та стратегічних комунікацій України на Міністерство культури України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2025-%D0%BF#Text>

⁶ Проект Стратегії інформаційної безпеки до 2030 року. Міністерство культури України. URL: https://mesc.gov.ua/wp-content/uploads/2025/11/proyekt_strategiyi.pdf

⁷ Центр протидії дезінформації. URL: <https://cpd.gov.ua/>

інформаційних загроз. Його діяльність у 2024–2025 рр. характеризується розширенням міжнародного співробітництва та поглибленням аналітики і гарним доказом цьому є те, як трансформувалася масштаб діяльності Центру протидії дезінформації. Сьогодні ЦПД вийшов далеко за межі суто українського порядку денного, фактично перетворивши наш досвід протистояння гібридним загрозам на експортний продукт. Регулярні аналітичні звіти про російську пропаганду в країнах Балтії, Молдові та державах Глобального Півдня свідчать про нову амбіцію України – стати донором безпекових рішень для світу, який лише починає усвідомлювати масштаби інформаційної війни.

Однак аналітика без дієвих механізмів реагування залишається лише теорією. Важливим кроком до «м'язової» інтеграції зусиль стало підписання меморандуму з кіберполіцією у квітні 2024 р.⁸. Ця синергія дозволила поєднати глибоку аналітичну експертизу ЦПД з оперативно-розшуковими можливостями правоохоронців. Тепер боротьба з ворожими мережами перейшла у практичну площину: від виявлення нарративів до деанонізації конкретних адміністраторів ботоферм.

Водночас Центр ламає стереотипи про державні комунікації, роблячи ставку на масовість та сучасні платформи. Загальне охоплення матеріалів, що перетнуло позначку в 1,7 млрд переглядів, говорить саме за себе, а активна експансія в TikTok, YouTube та Telegram, а також запуск сміливих авторських проєктів, на кшталт «Центру дослідження МордоRU», дозволяють державі ефективно конкурувати за увагу користувача та доносити українські контрнарративи до максимально широкої аудиторії.

Центр стратегічних комунікацій МКСК

На відміну від стабільної роботи ЦПД, Центр стратегічних комунікацій та інформаційної

безпеки при Міністерстві культури переживає складні часи трансформації. У 2024–2025 рр. ця інституція зіткнулася з кадровими та фінансовими викликами, що ставлять під загрозу сталість державних комунікацій. У новини надходили повідомлення про звільнення керівників, проведення нових відкритих відборів та невизначеність з бюджетним фінансуванням з боку МКСК. У деяких заявах для ЗМІ та стратегічних документах прямо вказується на «недосконалість системи державних стратегічних комунікацій», де досі триває процес формування і бракує ресурсів для створення проактивного контенту.

Ця проблема послаблює здатність держави вести скоординовану інформаційну політику, особливо на міжнародній арені, де потрібна єдина, чітка та незмінна позиція. Нині правове регулювання інформаційного простору в Україні нагадує мінне поле, де кожен крок викликає суспільний резонанс, а головною дилемою 2024–2025 рр. став пошук балансу між свободою слова та національною безпекою в умовах війни.

Telegram

Найбільш гарячою точкою законодавчого процесу стало питання регулювання месенджера Telegram, адже ця платформа, будучи основним джерелом новин для більшості українців, водночас становить величезну загрозу через своє російське походження та архітектурну закритість.

Протягом останніх двох років ми спостерігаємо ставлення держави до Telegram, як він пройшов шлях від обережних застережень до жорстких адміністративних рішень. Цю еволюцію можна назвати періодом «протверезіння», коли зручність платформи перестала виправдовувати безпекові ризики, а фундамент для змін заклали політичні заяви представників силового блоку. Секретар РНБО та спікери ГУР неодноразово наголошували: Telegram – це не просто месенджер, а повноцінна «система впливу». Головним аргументом стала неконтрольована анонімність, яка дозволяє ворожим спецслужбам маніпулювати українською громадською думкою, залишаючись у тіні та

⁸ Кіберполіція та ЦПД підписали меморандум про співпрацю. Офіційний сайт Кіберполіції України. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpolicziya-ta-czpd-pidpysaly-memorandum-pro-spivpracyu-1493/>

унікаючи будь-якої відповідальності. Логічним продовженням риторики стали законодавчі ініціативи, які з'явилися у стінах Верховної Ради України, наприклад: законопроект № 11115⁹ (ініціатор М. Княжицький), який запропонував чіткий ультиматум: прозорість або обмеження. Документ передбачав вимогу до Telegram розкрити структуру власності та відкрити офіційне представництво в Україні. У разі відмови або виявлення зв'язків із російськими держструктурами (зокрема, ФСБ), платформу мали б визнати «непрозорою». Важливо розуміти, що йшлося не про тотальне блокування для пересічних громадян, а про заборону використання месенджера держорганами та банками – своєрідний карантин для критичних сфер. Кульмінацією цього процесу стало рішення НКЦК у вересні 2024 р.¹⁰, де Національний координаційний центр кібербезпеки перейшов від теорії до практики, ухваливши історичне рішення про обмеження використання Telegram в органах державної влади, військових формуваннях та на об'єктах критичної інфраструктури, що стало першим реальним кроком до впровадження «службової інформаційної гігієни», чітко розмежувавши приватне спілкування та державну безпеку. Державні службовці отримали чіткі інструкції: заборонити передачу службових документів через месенджер, обмежити встановлення додатку на службові пристрої, а метою стало мінімізувати ризик витоку геоданих та чутливої інформації, яка може бути перехоплена ворогом. Водночас повне блокування Telegram для цивільних користувачів наразі не розглядається як реалістичний сценарій через технічну складність та високу соціальну ціну такого рішення. Експерти наголошують, що без

⁹ Проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація» № 11115 від 25.03.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43884>

¹⁰ НКЦК прийняв рішення обмежити використання Telegram в органах державної влади, військових формуваннях, на об'єктах критичної інфраструктури. URL: <https://surl.li/fcnarv>

співпраці з Apple та Google видалити додаток зі смартфонів українців неможливо, а блокування IP-адрес легко обходиться через VPN¹¹.

ТікТок та загроза з Китаю

Паралельно розгортається дискусія щодо ТікТок. Наслідуючи приклад США, де у 2024 р. було підписано Закон щодо можливу заборону соцмережі через зв'язки з Компартією Китаю, Україна також посилює контроль. Основна загроза тут полягає в алгоритмах рекомендацій, які можуть непомітно формувати проросійський світогляд у молоді. Наразі українська влада співпрацює з адміністрацією платформи¹² для точкового видалення мереж ботів, як це було зроблено під час виборів у Молдові (видалено 134 тис. фейкових акаунтів), але питання законодавчого обмеження залишається на порядку денному, адже жодні державні заборони не будуть ефективними, якщо громадяни самі споживатимуть дезінформацію, тому рівень медіаграмотності є ключовим індикатором національної безпеки.

Індекс медіаграмотності 2024 року

Дослідження «Індекс медіаграмотності українців»¹³, проведене ГО «Детектор медіа», виявило цікаву аномалію: у 2024 р. частка громадян з рівнем медіаграмотності, вищим за середній, знизилася із 76 % до 72 %. На перший погляд, це тривожний сигнал, однак, детальний аналіз показує, що причина криється у зміні методології. Лише 24 % аудиторії мають високий рівень розуміння ШІ, 37 % демонструють низький рівень, що робить їх ідеальними мішенями для дипфейків. Зберігається кореляція між рівнем життя/освіти та стійкістю до маніпуляцій, також серед людей з повною вищою освітою низький

¹¹ Заборона використання Telegram у державних та військових органах: що потрібно знати. ICSA-Інститут Кібербезпеки та Аналітики. URL: <https://icsa.team/313-2/>

¹² ЦПД: ТікТок найефективніше співпрацює з Україною щодо блокування російської пропаганди. Інститут масової інформації. URL: <https://surl.li/hnassx>

¹³ Індекс медіаграмотності 2020–2024 рр. Детектор медіа. URL: <https://detector.media/infospace/article/240621/2025-05-06-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-za-2024-rik/>

рівень медіаграмотності мають лише 16 %, тоді як серед людей із загальною середньою освітою – 41 %. Проте найбільш вразливою групою залишаються люди віком 56–65 років. Позитивом є зростання субіндексу «розуміння ролі медіа» (з 68 % до 81 %). Війна навчила українців скептицизму: 51 % вважають, що медіа працюють в інтересах влади, а 40 % – в інтересах власників, говорячи мовою народу: «сліпа довіра до телевізора зникла».

Висновки та перспективи до 2030 року

Аналіз двох останніх років війни дозволяє констатувати появу унікального українського феномену. Україна відмовилася від спокуси піти шляхом тотальної цензури та «закручування гайок». Натомість ми обрали складнішу, але стратегічно виграшну модель: стійкість через взаємодію, а не через примус.

Проте ця модель, попри свою ефективність, стоїть на порозі критичної трансформації, період «гасіння пожеж» у ручному режимі минув – час переходити до системної архітектури безпеки. Інституції на кшталт Центру протидії дезінформації та Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки довели свою дієвість, але без стабільного фінансування та переходу до довгострокової «Стратегії-2030» вони ризикують залишитися тактичними інструментами без стратегічного впливу. Найгострішим викликом залишається

«сіра зона» цифрового простору і ситуація, коли інформаційні артерії воюючої країни проходять через нерегульовані платформи Telegram та TikTok, є неприпустимою розкішшю. Законодавчий вакуум має бути заповнений, адже демократія – це не анархія, а чіткі правила гри, особливо, коли ворог грає без правил.

Водночас фронт боротьби зміщується у площину технологій, поява генеративного штучного інтелекту ставить під загрозу навіть досвідчених користувачів. Сьогодні «ШІ-грамотність» перестає бути опцією лише для комп'ютерних спеціалістів і стає базовою навичкою виживання для кожного українця – від школяра до пенсіонера і без негайного оновлення освітніх програм ми ризикуємо програти війну за реальність. Та головним надбанням цього періоду стала спільна відповідальність. Успіх проєктів з підвищення медіаграмотності Brama¹⁴ та «Фільтр»¹⁵ засвідчив: найкращий антивірус проти дезінформації – це не державна заборона, а свідомий громадянин. Україна демонструє світові, що в епоху пост – правди перемагає не той, хто голосніше кричить, а той, хто вміє критично мислити.

Інформаційна гігієна стала нашою новою національною ідеєю та запорукою безпеки держави. Ми довели: демократія здатна захищатися, коли кожен смартфон стає зброєю, а кожен громадянин – вартим правди.

¹⁴ Соціальний проєкт BRAMA. URL: <https://centraljust.gov.ua/news/info/sotsialniy-proekt-brama>

¹⁵ «Фільтр» – національний проєкт з медіаграмотності. URL: <https://mincult.gov.ua/projects/filtr/>

М. Зленко, студентка-практикантка, Київський університет імені Бориса Грінченка

Етичні засади та психологічні аспекти обслуговування користувачів: формальні підходи до унормування комунікації

Вступ

У сучасному суспільстві, яке характеризується інтенсивним розвитком інформаційних технологій, зростанням ролі сервісних та комунікаційних практик, питання етики та психології обслуговування користувачів набувають особливої актуальності. Якість взаємодії між користувачем і представником установи або організації дедалі частіше визначає рівень довіри до інституції, її репутацію та ефективність функціонування. В умовах постійного розширення інформаційного простору, зростання різноманіття користувацьких запитів і підвищення очікувань щодо якості сервісу, професійна комунікація перестає бути суто технічним процесом і все більше набуває соціально-психологічного та етичного виміру.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення ролі етичних норм у процесі обслуговування користувачів та їх впливу на ефективність професійної комунікації. У сучасних організаціях етичні принципи дедалі частіше закріплюються не лише на рівні загальноприйнятих професійних уявлень, а й у вигляді формалізованих документів, що регламентують поведінку персоналу. Кодекси професійної етики, стандарти обслуговування, правила комунікації та внутрішні регламенти виступають важливими інструментами врегулювання взаємовідносин між фахівцем і користувачем, сприяючи уніфікації підходів до сервісу, попередженню конфліктів та забезпеченню стабільної якості обслуговування. Водночас ефективність таких документів значною мірою залежить від урахування психологічних аспектів взаємодії, що робить проблему формального унормування етики особливо значущою для наукового аналізу.

Метою цієї роботи є аналіз етичних засад та психологічних аспектів обслуговування

користувачів у контексті формального унормування професійної комунікації. Досягнення поставленої мети передбачає розкриття сутності етики комунікації з користувачами, визначення ролі психологічних чинників у процесі обслуговування, а також характеристику основних типів документів, що регулюють етичні норми професійної взаємодії. Особлива увага приділяється з'ясуванню функцій таких документів у практиці обслуговування та їх значенню для формування єдиних стандартів професійної поведінки.

Етика обслуговування користувачів виступає важливою складовою професійної діяльності у сфері соціальних комунікацій, інформаційного обслуговування, бібліотечної, освітньої та інших суміжних галузей. Вона охоплює систему моральних принципів, норм і правил поведінки, що регулюють взаємовідносини між фахівцем і користувачем, забезпечуючи повагу до особистості, дотримання прав, коректність спілкування та відповідальність за результати комунікації. У поєднанні із психологічними аспектами, такими як: емпатія, толерантність, здатність до конструктивного діалогу, етичні норми сприяють формуванню позитивного користувацького досвіду та зміцненню довіри до установи.

Особливого значення у цьому контексті набуває процес формалізації етичних норм, який виконує регулятивну, превентивну та освітню функції. Наявність чітко визначених правил професійної поведінки сприяє підвищенню рівня відповідальності працівників, полегшує адаптацію нових фахівців до професійного середовища та забезпечує узгодженість дій персоналу у типових і нестандартних комунікативних ситуаціях. Таким чином, дослідження формального унормування етики

обслуговування користувачів є важливим напрямом наукового аналізу в контексті розвитку сучасних комунікаційних практик.

Етика комунікації з користувачами як складова професійної діяльності

Етика комунікації з користувачами є однією з ключових складових професійної діяльності у сфері соціальних комунікацій, інформаційного та сервісного обслуговування. Вона визначає систему моральних орієнтирів, норм і правил, якими керується фахівець у процесі взаємодії з користувачами, та забезпечує відповідність професійної поведінки загальноприйнятим суспільним і професійним цінностям. У сучасних умовах, коли комунікація набуває багатоканального характеру і здійснюється як у безпосередньому, так і в дистанційному форматах, етичні засади виступають фундаментом ефективної взаємодії, що сприяє формуванню довіри, взаєморозуміння та позитивного іміджу установи.

Професійна комунікація з користувачами передбачає не лише передачу інформації або надання послуг, а й побудову стійких соціальних зв'язків, що ґрунтуються на взаємній повазі, коректності та відповідальності. У цьому контексті етика комунікації виконує регулятивну функцію, визначаючи межі допустимої поведінки фахівця, стиль спілкування, а також форми реагування на запити, зауваження чи претензії користувачів. Дотримання етичних норм дозволяє уникнути дискримінаційних проявів, упередженого ставлення, зневажливого тону або нехтування потребами користувача, що є особливо важливим у роботі з різними соціальними та віковими групами.

Важливою особливістю етики комунікації з користувачами є її тісний зв'язок із професійною відповідальністю. Працівник, який взаємодіє з користувачами, фактично виступає представником установи, а отже його поведінка, мовлення та комунікативні стратегії формують загальне уявлення про організацію. Етична некоректність або психологічна нечутливість у спілкуванні можуть негативно позначитися не лише на конкретній комунікативній ситуації, а й на репутації установи в цілому. Саме тому етика комунікації розглядається як професійна

компетентність, що вимагає свідомого опанування та постійного вдосконалення.

У межах професійної діяльності етика комунікації з користувачами охоплює низку базових принципів, серед яких особливе місце посідають повага до особистості користувача, дотримання конфіденційності, чесність, неупередженість і коректність у поданні інформації. Ці принципи мають універсальний характер і застосовуються незалежно від формату взаємодії – очного, телефонного або онлайн-спілкування. В умовах цифровізації та поширення електронних сервісів етичні вимоги до комунікації не втрачають своєї значущості, а навпаки, потребують більшої уваги, оскільки відсутність безпосереднього контакту може ускладнювати сприйняття емоційного стану користувача та підвищувати ризик комунікативних непорозумінь.

Етика комунікації також передбачає врахування психологічних особливостей користувачів, їхніх інформаційних потреб, очікувань і рівня обізнаності. Професійне спілкування має бути адаптованим до конкретної ситуації та аудиторії, що вимагає від фахівця гнучкості, здатності до активного слухання та емпатії. Етична поведінка в цьому аспекті полягає не лише у формальному дотриманні правил, а й у вмінні створити атмосферу психологічного комфорту, в якій користувач відчуває себе почутим і зрозумілим. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності комунікації і зміцненню партнерських відносин між користувачем та установою.

Суттєвим аспектом етики комунікації є також врегулювання конфліктних ситуацій, що можуть виникати у процесі обслуговування. Етичні норми визначають допустимі моделі поведінки фахівця в умовах емоційної напруги, незадоволення або критики з боку користувача. Здатність зберігати професійну стриманість, уникати агресивних або захисних реакцій, демонструвати готовність до діалогу та пошуку компромісних рішень є важливим показником етичної зрілості фахівця. У цьому контексті етика комунікації виступає інструментом не лише морального, а й психологічного регулювання взаємодії.

Окремої уваги заслуговує питання співвідношення особистих моральних переконань працівника та професійних етичних норм. У процесі обслуговування користувачів фахівець має керуватися не власними суб'єктивними оцінками, а загальноприйнятими професійними стандартами, що забезпечують рівність і справедливість у ставленні до всіх користувачів. Такий підхід дозволяє мінімізувати вплив особистих упереджень і забезпечує об'єктивність професійної комунікації.

Етика комунікації з користувачами є невід'ємною складовою професійної діяльності, що поєднує моральні принципи, психологічні аспекти та практичні навички взаємодії. Вона забезпечує нормативні орієнтири для професійної поведінки, сприяє підвищенню якості обслуговування та формуванню позитивного соціального іміджу установи. Усвідомлення значущості етичних засад комунікації створює передумови для їх подальшого формального унормування та системного впровадження у професійну практику, що є важливим етапом розвитку сучасних сервісних і комунікаційних підходів.

Психологічні аспекти етичної взаємодії з користувачами

Психологічні аспекти етичної взаємодії з користувачами відіграють ключову роль у формуванні ефективної професійної комунікації та забезпеченні якісного обслуговування. Етичні норми професійної поведінки набувають реального змісту лише за умови їх психологічно виваженого застосування, адже кожна комунікативна ситуація є унікальною і зумовленою індивідуальними особливостями користувача. Рівень задоволеності користувачів значною мірою залежить не тільки від результату обслуговування, а й від того, яким чином відбувається процес взаємодії, наскільки фахівець здатний врахувати емоційний стан, мотивацію та очікування співрозмовника.

Професійна взаємодія з користувачами завжди має психологічний вимір, оскільки передбачає міжособистісне спілкування, що супроводжується емоційними реакціями, когнітивними установками та поведінковими

стратегіями. Користувач може звертатися до установи в різному психологічному стані – від спокійного і зацікавленого до роздратованого, стресового або конфліктного. У таких умовах етична поведінка фахівця полягає не лише у дотриманні формальних норм ввічливості, а й у вмінні регулювати комунікацію з урахуванням психологічних особливостей ситуації, знижувати емоційну напругу та запобігати ескалації конфліктів.

Одним із базових психологічних чинників етичної взаємодії є емпатія, яка передбачає здатність фахівця розуміти емоційний стан користувача, співпереживати та адекватно реагувати на його переживання. Емпатійне ставлення дозволяє створити атмосферу довіри і відкритості, що є необхідною умовою ефективної комунікації. Водночас важливо, щоб емпатія поєднувалася із професійною дистанцією, оскільки надмірне емоційне залучення може призводити до втрати об'єктивності та психологічного виснаження працівника. Таким чином, етична взаємодія ґрунтується на балансі між співчуттям і професійною стриманістю.

Значну роль у психологічному аспекті етичної взаємодії відіграє здатність до активного слухання. Активне слухання передбачає уважне сприйняття інформації, уточнення запитів, вербальне невербальне підтвердження зацікавленості у проблемі користувача. Такий підхід сприяє точнішому розумінню потреб і знижує ймовірність комунікативних помилок. Із психологічної точки зору користувач, який відчуває, що його уважно слухають і сприймають серйозно, демонструє вищий рівень довіри до фахівця та установи загалом.

Етична взаємодія з користувачами також передбачає врахування індивідуальних психологічних відмінностей, зокрема вікових, соціальних, культурних та комунікативних особливостей. Молодь, люди похилого віку, особи з різним рівнем інформаційної грамотності або з особливими потребами можуть по-різному сприймати інформацію та реагувати на стиль спілкування. У цьому контексті етична поведінка полягає в адаптації комунікативних стратегій до можливостей і потреб конкретного користувача, уникненні

професійного жаргону, надмірної формальності або, навпаки, фамільярності.

Важливим психологічним аспектом етичної взаємодії є управління конфліктними ситуаціями. Конфлікти у сфері обслуговування часто виникають через невідповідність очікувань користувача реальним можливостям установи, брак інформації або негативний попередній досвід. У таких ситуаціях етична позиція фахівця полягає у збереженні спокою, контролі власних емоцій та орієнтації на конструктивний діалог. Психологічно виважена поведінка дозволяє знизити напруження, запобігти агресивним реакціям та сприяти пошуку компромісних рішень.

Особливе значення у процесі етичної взаємодії має мовленнєва культура фахівця, яка включає тон, темп мовлення, добір слів і формулювання відповідей. Із психологічної точки зору коректне, чітке та доброзичливе мовлення сприяє формуванню позитивного емоційного фону комунікації. Недоречні зауваження, різкий тон або прояви нетерпимості можуть негативно впливати на психологічний стан користувача та порушувати етичні принципи професійної взаємодії.

Не менш важливим є психологічний аспект саморегуляції працівника, який безпосередньо впливає на якість етичної взаємодії. Професійна діяльність у сфері обслуговування пов'язана з високим рівнем емоційного навантаження, що вимагає здатності до контролю власних емоцій, стресостійкості та запобігання професійному вигоранню. Етична поведінка у цьому контексті передбачає усвідомлення меж власних психологічних ресурсів і дотримання принципів професійного самозбереження.

Поєднання етичних норм із психологічною компетентністю дозволяє не лише забезпечити коректність і ввічливість у спілкуванні, а й створити сприятливе комунікативне середовище, орієнтоване на потреби користувачів. Усвідомлення психологічних механізмів взаємодії створює підґрунтя для подальшого формального унормування етичної поведінки та розроблення стандартів професійної комунікації, що відповідають сучасним вимогам сервісної діяльності.

Формальне унормування етики комунікації з користувачами: загальні підходи

Формальне унормування етики комунікації з користувачами є важливим етапом інституціоналізації професійної етики у сфері обслуговування та соціальних комунікацій. Якщо на неформальному рівні етичні норми існують у вигляді професійних традицій, моральних переконань і загальноприйнятих уявлень про належну поведінку, то формальне унормування передбачає їх закріплення у відповідних документах, що мають регулятивний характер. Такі документи визначають стандарти професійної поведінки, встановлюють чіткі межі допустимої комунікації та слугують орієнтиром для працівників у щоденній практиці взаємодії з користувачами.

Необхідність формального унормування етики комунікації зумовлена ускладненням сучасних комунікативних процесів, зростанням різноманіття користувачьких груп і підвищенням вимог до якості обслуговування. Установи, що працюють із широкою аудиторією, стикаються з необхідністю забезпечення єдиного підходу до комунікації незалежно від особистих характеристик конкретного працівника. Формалізація етичних норм дозволяє мінімізувати суб'єктивний фактор, знизити ризик конфліктних ситуацій і забезпечити стабільність сервісу. У бібліотеках, освітніх установах або сервісних центрах чітко прописані правила спілкування з користувачами допомагають уникнути ситуацій, коли якість обслуговування залежить виключно від особистих комунікативних навичок окремого фахівця.

Одним із загальних підходів до формального унормування етики є розроблення кодексів професійної етики. Такі документи, як правило, містять перелік базових цінностей і принципів професійної діяльності, серед яких повага до користувача, дотримання конфіденційності, неупередженість, відповідальність і коректність у комунікації. Кодекси етики бібліотечних працівників у багатьох країнах визначають обов'язок рівного ставлення до всіх

користувачів незалежно від віку, соціального статусу чи світоглядних переконань, а також забороняють будь-які прояви дискримінації або зловживання професійним становищем. Такі положення створюють нормативну основу для етичної взаємодії та мають не лише рекомендаційний, а й виховний характер.

Іншим поширеним підходом до формального унормування етики комунікації є впровадження стандартів обслуговування користувачів. На відміну від кодексів етики, які мають більш узагальнений характер, стандарти обслуговування деталізують конкретні вимоги до поведінки працівників у типових комунікативних ситуаціях. У таких документах можуть бути визначені правила привітання користувача, порядок надання інформації, часові межі реагування на запити, вимоги до мовленнєвого етикету та зовнішнього вигляду персоналу. У сервісних центрах або інформаційно-довідкових службах часто встановлюються стандарти, які зобов'язують працівника звертатися до користувача у ввічливій формі, надавати чіткі та зрозумілі відповіді, уникати професійного жаргону та демонструвати готовність допомогти.

Формальне унормування етики комунікації також реалізується через правила внутрішнього розпорядку та посадові інструкції. У таких документах етичні вимоги інтегруються у загальну систему професійних обов'язків працівника. Посадова інструкція може містити положення про необхідність дотримання конфіденційності персональних даних користувачів, коректного поводження з інформаційними запитами або відповідальності за некоректну поведінку. Таким чином, етичні норми набувають статусу обов'язкових для виконання, а їх порушення може розглядатися як порушення трудової дисципліни.

Окремий підхід до формального унормування етики комунікації пов'язаний із розробленням корпоративних етичних політик. Такі документи характерні для великих організацій та установ, що прагнуть сформувати єдину корпоративну культуру та позитивний імідж. Корпоративні етичні політики зазвичай поєднують моральні принципи з практичними рекомендаціями

щодо взаємодії з користувачами, партнерами та колегами. Наприклад, у таких політиках можуть бути прописані правила реагування на скарги, механізми врегулювання конфліктів, а також порядок дій у нестандартних або кризових комунікативних ситуаціях.

Важливим аспектом формального унормування етики є врахування психологічних чинників комунікації. Етичні документи дедалі частіше містять положення, що стосуються толерантного ставлення до користувачів, недопущення агресивної або зневажливої поведінки, а також необхідності збереження психологічного комфорту у процесі обслуговування. У правилах обслуговування можуть бути закріплені вимоги щодо коректного спілкування з емоційно напруженими або конфліктними користувачами, що передбачає заборону підвищення голосу, використання оціночних суджень чи демонстрацію негативних емоцій.

Формальне унормування етики комунікації виконує також превентивну функцію, запобігаючи виникненню конфліктних і кризових ситуацій. Чітко визначені правила поведінки дозволяють працівникам діяти впевнено навіть у складних умовах, спираючись на нормативні орієнтири, а не на особисті інтуїтивні рішення. Наявність регламенту роботи зі скаргами користувачів допомагає уникнути суб'єктивного або емоційного реагування та забезпечує конструктивний підхід до вирішення проблем.

Формальне унормування етики комунікації з користувачами є комплексним процесом, що поєднує розроблення етичних кодексів, стандартів обслуговування, посадових інструкцій і корпоративних політик. Такі документи створюють нормативну основу для професійної взаємодії, забезпечують єдність підходів до обслуговування та сприяють підвищенню якості комунікації. У поєднанні із психологічною компетентністю працівників формалізовані етичні норми стають ефективним інструментом регулювання професійної поведінки та розвитку сучасних сервісних практик.

Основні типи документів, що регулюють етику обслуговування користувачів

Формальне регулювання етики обслуговування користувачів здійснюється за допомогою різних типів нормативних і регламентуючих документів, які відрізняються за рівнем узагальнення, сферою дії та юридичним статусом. У сукупності такі документи формують систему етичного регулювання професійної комунікації та забезпечують єдині стандарти поведінки працівників у процесі взаємодії з користувачами. Найбільш поширеними серед них є кодекси професійної етики, стандарти обслуговування користувачів, правила поведінки персоналу, посадові інструкції, корпоративні етичні політики та внутрішні регламенти роботи з користувачами.

Одним із базових типів документів, що регулюють етику обслуговування, є кодекси професійної етики. Вони мають узагальнений характер і спрямовані на закріплення фундаментальних моральних принципів професійної діяльності. Прикладом такого документа є Кодекс етики бібліотекаря (прийнятий Українською бібліотечною асоціацією), який визначає основні етичні засади взаємодії бібліотечного працівника з користувачами, зокрема принципи рівного доступу до інформації, поваги до особистості користувача, дотримання конфіденційності читачьких запитів та недопущення цензури. Аналогічну функцію на міжнародному рівні виконує Code of Ethics of the International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA), що встановлює етичні стандарти професійної поведінки бібліотечних фахівців у глобальному контексті.

Кодекси професійної етики виконують насамперед ціннісну та орієнтаційну функції. Вони не завжди містять детальні інструкції щодо поведінки в конкретних ситуаціях, однак формують моральну рамку професійної діяльності. Їх значення полягає у створенні єдиного етичного поля, в межах якого здійснюється комунікація з користувачами, незалежно від формату взаємодії або індивідуальних характеристик працівника.

Іншим важливим типом документів є стандарти обслуговування користувачів, які мають більш прикладний характер. На відміну

від кодексів етики, стандарти орієнтовані на регламентацію конкретних дій і комунікативних процедур. У бібліотечній та сервісній практиці такими документами можуть бути, наприклад, Стандарти обслуговування користувачів публічної бібліотеки, Стандарт якості бібліотечно-інформаційного обслуговування або Регламент надання інформаційних послуг. У цих документах чітко визначаються правила спілкування з користувачами, порядок прийому звернень, часові рамки реагування на запити, вимоги до мовленнєвої культури та зовнішнього вигляду персоналу.

Стандарти обслуговування виконують регулятивну та контрольну функції, оскільки дозволяють оцінювати якість комунікації та відповідність дій працівників установленим вимогам. Наприклад, у стандарті може бути зафіксовано обов'язок працівника звертатися до користувача у ввічливій формі, уникати оціночних суджень, надавати повну та достовірну інформацію або, у разі неможливості виконання запиту, коректно пояснювати причини відмови.

Значну роль у регулюванні етики обслуговування відіграють правила поведінки персоналу та правила користування установою, які часто розміщуються у відкритому доступі. Прикладами таких документів є Правила користування бібліотекою, Правила обслуговування відвідувачів, Етичні правила взаємодії з користувачами. У цих документах фіксуються не лише права та обов'язки користувачів, а й етичні зобов'язання працівників щодо коректного, толерантного та доброзичливого ставлення. Вони мають важливе значення для формування прозорих і зрозумілих умов взаємодії між установою та користувачем.

Окрему групу документів становлять посадові інструкції, в яких етичні вимоги інтегруються в систему професійних обов'язків. Наприклад, у посадовій інструкції бібліотекаря або інформаційного консультанта можуть бути закріплені положення щодо дотримання конфіденційності персональних даних користувачів, відповідальності за коректність наданої інформації, а також необхідності дотримання норм професійної етики під час

усіх форм комунікації. Таким чином, етична поведінка стає не лише моральним, а й функціональним обов'язком працівника.

У сучасних організаціях дедалі більшого поширення набувають корпоративні етичні політики або кодекси корпоративної етики, які поєднують моральні принципи з управлінськими та комунікаційними стратегіями. Прикладами таких документів є Кодекс корпоративної етики установи, Етична політика обслуговування клієнтів, Політика взаємодії з користувачами. У них, як правило, визначаються цінності організації, стандарти комунікації, правила реагування на скарги, а також механізми врегулювання конфліктних ситуацій. Такі документи сприяють формуванню єдиного комунікативного стилю та позитивного іміджу установи.

Важливим доповненням до зазначених документів є внутрішні регламенти та інструкції з комунікації, зокрема Регламент роботи зі зверненнями громадян, Інструкція з опрацювання скарг користувачів, Алгоритм дій у конфліктних ситуаціях. Ці документи мають чітко практичну спрямованість і містять покрокові рекомендації щодо етичної поведінки в типових і нестандартних ситуаціях. Вони особливо важливі в умовах підвищеного емоційного навантаження та складних комунікативних викликів.

Система документів, що регулюють етику обслуговування користувачів, є багаторівневою та комплексною. Кодекси професійної етики формують ціннісні орієнтири, стандарти обслуговування та правила поведінки деталізують практичні аспекти комунікації, посадові інструкції та корпоративні політики забезпечують інтеграцію етичних норм у професійну діяльність. Сукупне застосування цих документів створює нормативну основу для етичної, психологічно виваженої та ефективної взаємодії з користувачами, що відповідає сучасним вимогам сервісної та інформаційної діяльності.

Реалізація етичних норм у практиці обслуговування користувачів

Реалізація етичних норм у практиці обслуговування користувачів є ключовим

етапом трансформації формально закріплених принципів і правил у реальну професійну поведінку. Наявність кодексів професійної етики, стандартів обслуговування та внутрішніх регламентів сама по собі не гарантує високої якості комунікації, якщо етичні положення не інтегровані у щоденну діяльність працівників. Саме на практичному рівні відбувається перевірка ефективності формального унормування етики та його здатності впливати на психологічний комфорт користувачів і результативність професійної взаємодії.

Одним із основних механізмів реалізації етичних норм є включення етичних вимог до системи професійної підготовки та адаптації персоналу. Ознайомлення нових працівників із кодексами етики, стандартами обслуговування та правилами комунікації дозволяє сформуванню єдиного розуміння професійних цінностей і моделей поведінки. У практиці бібліотек, інформаційних центрів та сервісних установ це може реалізовуватися через інструктажі, внутрішні тренінги, методичні рекомендації або наставництво. Такий підхід сприяє не лише формальному засвоєнню норм, а й усвідомленню їх практичного значення.

Реалізація етичних норм безпосередньо проявляється у щоденній комунікації з користувачами, зокрема у стилі мовлення, формі звернення, способі реагування на запити та зауваження. Етична поведінка передбачає коректне, доброзичливе та уважне ставлення до кожного користувача незалежно від його віку, соціального статусу чи рівня обізнаності. На практиці це означає використання зрозумілої мови, уникнення професійного жаргону, готовність до пояснень і терпляче ставлення до повторних або уточнювальних запитів. Такий стиль комунікації сприяє формуванню позитивного користувацького досвіду та зміцненню довіри до установи.

Особливе значення у практичній реалізації етичних норм має дотримання принципу конфіденційності. У процесі обслуговування працівники часто працюють із персональними даними, інформаційними запитами або особистими зверненнями користувачів, що вимагає високого рівня відповідальності.

Реалізація цього принципу передбачає не лише дотримання вимог законодавства, а й етичну уважність у повсякденній роботі, зокрема уникнення обговорення користувацьких запитів у присутності сторонніх осіб або неналежного використання отриманої інформації.

Практична реалізація етичних норм особливо чітко проявляється у процесі врегулювання конфліктних і проблемних ситуацій. У таких випадках етичні документи слугують орієнтиром для дій працівника, допомагаючи зберігати професійну стриманість і конструктивність. Реалізація етичних принципів передбачає уважне вислуховування скарг, коректне реагування на критику, відмову від емоційно забарвлених або захисних реакцій та прагнення до пошуку компромісного рішення. Такий підхід дозволяє не лише знизити напруження, а й продемонструвати користувачу повагу та готовність до діалогу.

Важливим аспектом реалізації етичних норм є їх підтримка з боку керівництва установи. Етичні принципи повинні бути не лише задекларованими, а й реально підтримуваними в організаційній культурі. Це передбачає створення умов для дотримання стандартів обслуговування, справедливе оцінювання роботи персоналу, а також реагування на порушення етичних норм. Коли етична поведінка заохочується і визнається складовою професійної компетентності, вона стає невід'ємною частиною щоденної практики.

Реалізація етичних норм також пов'язана з постійним професійним розвитком працівників і вдосконаленням комунікативних навичок. У сучасних умовах, коли змінюються формати взаємодії з користувачами та зростає роль дистанційної комунікації, виникає потреба в регулярному оновленні знань і навичок, зокрема у сфері етичного онлайн-спілкування. Практичне застосування етичних норм у цифровому середовищі вимагає додаткової уваги до мовленнєвої культури, точності формулювань і коректності відповідей.

У практиці обслуговування користувачів реалізація етичних норм є багатовимірним процесом, що охоплює професійну підготовку персоналу, організаційну підтримку, щоденну

комунікативну діяльність та врегулювання складних ситуацій. Етичні норми, інтегровані у практику обслуговування, сприяють підвищенню якості комунікації, забезпеченню психологічного комфорту користувачів і формуванню позитивного іміджу установи. Їх ефективна реалізація є необхідною умовою розвитку сучасних сервісних та інформаційно-комунікаційних практик.

Висновок

У ході дослідження було розглянуто етичні засади та психологічні аспекти обслуговування користувачів у контексті формального унормування професійної комунікації. Аналіз теоретичних положень і практичних підходів дозволяє стверджувати, що етика комунікації з користувачами є невід'ємною складовою професійної діяльності у сфері соціальних та інформаційних комунікацій і відіграє визначальну роль у формуванні якості обслуговування, рівня довіри та позитивного іміджу установи.

Встановлено, що етична взаємодія з користувачами має комплексний характер і ґрунтується на поєднанні моральних принципів та психологічної компетентності фахівця. Дотримання таких базових етичних принципів, як повага до особистості користувача, неупередженість, конфіденційність, коректність і відповідальність, забезпечує не лише нормативну впорядкованість професійної поведінки, а й створює сприятливе психологічне середовище для ефективної комунікації. Психологічні аспекти, зокрема емпатія, активне слухання, здатність до саморегуляції та управління конфліктами, є важливими чинниками практичної реалізації етичних норм у щоденній роботі з користувачами.

У процесі дослідження обґрунтовано доцільність формального унормування етики комунікації як необхідної умови забезпечення стабільності та якості обслуговування. Формалізація етичних норм у вигляді нормативних документів дозволяє уніфікувати підходи до професійної взаємодії, знизити вплив суб'єктивного фактору та забезпечити єдині стандарти поведінки персоналу. Визначено, що формальне унормування виконує регулятивну,

превентивну, виховну та орієнтаційну функції, сприяючи як професійному розвитку працівників, так і захисту прав користувачів.

Аналіз основних типів документів, що регулюють етику обслуговування користувачів, показав, що система етичного регулювання є багаторівневою та включає кодекси професійної етики, стандарти обслуговування, правила поведінки персоналу, посадові інструкції, корпоративні етичні політики і внутрішні регламенти. Кожен із зазначених типів документів виконує специфічну функцію у системі професійної комунікації: від формування ціннісних орієнтирів до деталізації практичних алгоритмів поведінки в типових і нестандартних ситуаціях. Їх комплексне застосування забезпечує узгодженість етичних вимог і сприяє підвищенню ефективності обслуговування.

Дослідження практичних аспектів реалізації етичних норм засвідчило, що ефективність формального унормування значною мірою залежить від рівня інтеграції етичних положень у щоденну діяльність установи. Реалізація етики обслуговування потребує системної професійної підготовки персоналу, організаційної підтримки з боку керівництва та постійного вдосконалення комунікативних навичок працівників. Лише за умови поєднання нормативних вимог із психологічно виваженою практикою спілкування етичні норми набувають реального змісту та впливу на якість сервісу.

Отже, етика та психологія обслуговування користувачів у сучасних умовах повинні розглядатися не як другорядний елемент професійної діяльності, а як стратегічний ресурс розвитку установи. Формальне унормування етики комунікації створює підґрунтя для підвищення стандартів обслуговування, зміцнення довіри користувачів і формування професійної культури, орієнтованої на людину. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі ефективності конкретних етичних документів та механізмів їх упровадження в умовах цифровізації та трансформації сучасних комунікаційних практик.

Список бібліографічних посилань:

1. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 16.03.2000 р. № 1561-III. Законодавство – бібліотекам України : довідкове видання. Київ, 2001. Вип. 1. С. 3–16.
2. Каліберда Л. Кодекс українського бібліотекаря (затверджений конференцією Української бібліотечної асоціації). Бібліотечний вісник. 1996. № 6. С. 5
3. Авторське право для бібліотекарів: Підручник. Київ: ТОВ «ІММ «ФРАКСІМ», 2015. 196 с.
4. Афанасьєв І. Діловий етикет. [2-е вид., перероб. і доп.]. Київ: «Альтерпрес», 2001. 352 с.
5. Галушко В. П. Діловий протокол та ведення переговорів. Вінниця : НОВА КНИГА, 2002. 223 с.
6. Індивідуальне бібліотечне обслуговування : інформ. Лист. уклад. І. В. Гулик ; відп. за вип. Л. І. Шпукал. Вінниця, 2011. 20 с.
7. Морально-етичні норми спілкування бібліотекаря з читачами. /Навчально-методичний центр професійно-технічної освіти у Дніпропетровській області ; підготувала методист НМЦ ПТО Олійник. Дніпропетровськ : НМЦ ПТО, 2016. 6 с.
8. Палеха Ю. І. Ділова етика : навч.-методичний посібник Київ: ЄУФІМБ, 2000. 250 с.
9. Палеха Ю. І. Етика ділових відносин : навч. Посібник. Київ: Кондор, 2008. 356 с.
10. Пашкова В. С., Пашков О. М. Інтелектуальна свобода та доступність інформації в демократичному суспільстві. Етика бібліотечного працівника : посібник для бібліотекарів за програмою підвищення кваліфікації. Київ: Самміт-Книга, 2013. 96 с.
11. Пашкова В. Міжнародний кодекс етики. Бібліотечна планета. 2012. № 3. С. 8–9.
12. Прищак, М. Д. Етика та психологія ділових відносин : навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2016. 151 с.
13. Юрченко О. В. Морально-етичні норми спілкування шкільного бібліотекаря з читачем. Шкільна бібліотека. 2002. № 2. С. 35–38.

А. Біленко, студентка-практикантка, Київський університет імені Бориса Грінченка

Етичні аспекти світоглядних впливів читацьких спільнот

Із розвитком соціальних медіа, зокрема таких платформ як YouTube, Instagram та TikTok, спільноти любителів читання суттєво розширили свій простір, знайшовши нові форми існування в цифровому середовищі. Під загальними назвами BookTube, Bookstagram та BookTok ці інтернет-платформи стали об'єднаним простором для всіх, хто поділяє інтерес до читання. Ці спільноти створюють велику мережу для обміну рекомендаціями, обговорення книжок та публікації критичного аналізу літературних творів. Таким чином, цифрові канали стали потужним інструментом для взаємодії читачів та впливу на літературний ринок.

BookTok – книжковий сегмент соцмережі TikTok, спільнота книгофілів, що активно ділиться прочитаними книгами та популяризує читання, належить до тих нових явищ, що істотно впливають на популярність тих чи інших творів. Досі не було жодної соціальної мережі, яка б так помітно вплинула на книжковий ринок [11, с. 204]. Зважаючи на вікові особливості аудиторії цієї мережі, в контексті впливу BookTok є сенс говорити про особливості читацької комунікації навколо young adult literature. Враховуючи значне зростання інтересу до романтичної прози, яке спостерігається на онлайн-майданчиках (зокрема, TikTok), ця робота присвячена аналізу її сприйнятій важливості та соціальної функції. Спираючись на вже проведені дослідження, у статті зібрано основні аргументи щодо змісту творів, їхньої аудиторії, літературних особливостей та комерційного успіху на сучасному ринку. У цій статті буде здійснено спробу проаналізувати те, які уявлення романи жанру Young Adult, свідомо чи опосередковано, транслюють молодим читачам щодо нездорових стосунків у молодіжній романтичній прозі, а також розглянути читацьке сприйняття і роль молодіжного роману в суспільстві.

Аналіз читацьких уподобань молоді за програмою «Книга» демонструє чітке

домінування романтичної прози, що корелює із глобальними трендами, які популяризує BookTok. Згідно з наданими даними, 36 % усіх видань, придбаних у рамках програми, належать до жанрів Dark Romance та New Adult. Найпопулярнішою авторкою стала К. Гувер, чий роман «Покинь, якщо кохаєш» очолив загальний рейтинг продажів. Серед лідерів також виявився детектив-трилер «Гра в kota і мишу. Книга 1: Переслідування Аделіни» Х. Карлтон [4]. Ознаки цього піджанру роблять його унікальним, поєднуючи елементи романтики з тематичною темрявою та психологічною напругою. Серед найпоширеніших тропів та характеристик дарк-романів виділяють:

Морально сірі персонажі: Присутність антигероїв або «сірих» персонажів із складним та часто темним минулим, чия особистісна еволюція відбувається переважно під впливом романтичних стосунків.

Одержимість та влада: характеризується дисбалансом сил, де один із партнерів демонструє домінування, що нерідко включає елементи примусу, контролю або навіть викрадення.

Троп «Від ворогів до коханців» (Enemies-to-Lovers): конфлікт між головними героями трансформується у пристрасть та романтичні почуття.

Табуйовані або заборонені стосунки: сюжети часто розгортаються у кримінальних чи табуйованих середовищах (наприклад, мафія), де кохання є забороненим або небезпечним.

Сюжети нерідко включають елементи психологічного трилера, де основою конфлікту є травма, помста, складні стосунки або інші важкі теми [10]. Таку гендерну ідеологію та пов'язані з нею стереотипи можна розглядати як чинник насильства у стосунках, адже чоловікові приписується домінування й агресивність, тоді як жінці – покірність і турботливість [8, с. 18]. Цю ідеологію також

можна простежити в романтичній художній літературі для молодіжної аудиторії.

Відео у BookTok часто містять типові тропи, такі як владні динаміки або поведінка, що порушує межі, під виглядом романтики. Ці тропи підсилюють певні сценарії, ідеалізуючи токсичну або проблематичну поведінку як захоплюючу чи бажану. Люди не тільки спостерігають за такими видами поведінки, але й засвоюють їх, що призводить до формування їхніх особистих бажань, фантазій та очікувань у романтичних або сексуальних стосунках, стираючи межі між здоровими та нездоровими стосунками [9, с. 11].

Тож паралельно із комерційним та опосередковано світоглядним впливом BookTok, що проявився, серед іншого і у згаданих читацьких преференціях, фахова спільнота, що оцінює цей вплив, наголошує на його проблематичності. Ідеться про критику якості таких текстів – багато хто стверджує, що вони є порожніми, антиінтелектуальними творами, сповненими поверхневих тропів, які не містять реальної цінності. Коментарі наповнені жорстокими суперечками з обох боків: противники романтичних романів глузують з низької якості та проблематичних тропів рекламаних книг, а захисники романтичних романів відстоюють право читати для розваги та суб'єктивність смаку. Однак це дискусія, що має прецедент: романтика завжди була дуже суперечливим жанром, і було багато дискусій про те, як вона функціонує в ширшому літературному полі [3, с. 2–3].

Емоційне насильство з'являється в історіях у різних формах, часто маскуючись підромантичну турботу, ревності або захисні інстинкти. Така поведінка підриває автономію жіночих персонажів, сприяючи емоційній залежності та стражданню. Що ще важливіше, випадки емоційного насильства не є випадковими, вони використовуються як нарративні інструменти для розвитку сюжету. Використовуючи випадки емоційного насильства, історії посилюють напругу та поглиблюють взаємозв'язки між персонажами, що потім підтримує романтичні або драматичні сюжетні лінії. Таким чином,

емоційна маніпуляція стає механізмом, який виправдовує дії персонажів [5, с. 71].

Ще одним способом прояву емоційного насильства в цих історіях є приниження та об'єктивація. У наведених випадках вони слугують механізмами, за допомогою яких реалізується емоційне насильство. Зображуючи ці дії як романтичні або виправдані, наративи сприяють нормалізації емоційної шкоди під прикриттям любові. Ще більш тривожним є те, що жіночі персонажі часто реагують із захопленням, прихильністю або пасивним прийняттям – реакціями, що відображають внутрішню засвоєну об'єктивацію та нормалізацію насильства [5, с. 79].

Хоча в романах ревності та власницьке ставлення, а також пов'язана з ними контролююча поведінка часто романтизуються як прояви любові чи турботи, насправді вони функціонують як форми емоційного насильства. У наративах чоловічі персонажі встановлюють контроль над виборами своїх партнерок, їхніми стосунками і навіть фізичними пересуваннями. Небезпека таких зображень полягає у способі їх подання: ці прояви контролю не лише залишаються без критичного осмислення, а й нерідко інтерпретуються як доказ любові. Унаслідок цього емоційна шкода, завдана ревностями та контролем, применшується, тоді як створений ними дисбаланс влади залишається прихованим за ілюзією романтики [5, с. 90].

Одним із найбільш помітних явищ, виявлених під час аналізу популярних відео на TikTok, є романтизація поведінки, яка раніше вважалася токсичною: ревності, маніпуляцій і навіть психологічної залежності. Те, що раніше сприймалося як тривожні сигнали в здорових стосунках, тепер подається не як попередження, а як ознаки глибокого, всепоглинаючого кохання [6, с. 136].

Це не просто проблема окремих користувачів, які завантажують сумнівний контент. Це симптом ширшого емоційного зсуву, що відбувається в цифровій популярній культурі – зсуву, де інтенсивність ставиться вище за близькість, а страждання ототожнюється із щирістю. На TikTok відео, що зображують

гарячі сварки, нав'язливу поведінку або драматичні емоційні злети та падіння, часто стають популярнішими за більш збалансовані і здорові зображення стосунків [6, с. 136].

Коли творці контенту на TikTok переосмислюють токсичну поведінку за допомогою романтичних образів, вони не просто діляться особистим досвідом; вони беруть участь у зміні уявлення про те, як виглядає і відчувається кохання в цифровому контексті. Це культурне переосмислення кохання викликає особливе занепокоєння, якщо врахувати його наслідки. Воно формує покоління молоді, яке може засвоїти ідею, що кохання має бути болісним, щоб бути справжнім. У найгіршому випадку це може призвести до циклів насильства або нормалізації моделей поведінки, які слід засуджувати [6, с. 136].

Романтизація токсичних стосунків на TikTok свідчить про глибшу трансформацію в тому, як цифрова молодіжна культура сприймає та проявляє кохання. Оскільки платформа одночасно слугує дзеркалом і формує модель поведінки, важливо критично осмислювати, який тип кохання ми споживаємо і до якого типу кохання ми прагнемо [6, с. 137].

Коментарі на BookTok надають додаткові докази цього процесу. Багато коментарів визнають нереалістичність сюжетів дарк-романів, але однаково висловлюють бажання пережити подібні враження. Незважаючи на усвідомлення потенційної шкоди, молоді читачі продовжують цікавитися таким контентом та висловлювати бажання подібної поведінки [7, с. 49].

Сприйняття світу людьми може змінитися внаслідок багаторазового впливу на них основних тем та ідеологій цих романів, що призводить до переконання, що зображений символічний світ є достовірним відображенням реальності. Така мінливість стосунків, коли персонажі постійно вагаються, чи хочуть вони бути разом, може спонукати читача сприймати драму між героями як ознаку справжнього кохання. Це може сформувати в уразливого молодого читача уявлення, що стосунки неодмінно супроводжуються постійними конфліктами і напруженням, замість того,

щоб заохочувати пошук здорових стосунків. Подібне є шкідливим для молоді, оскільки може ввести в оману і змусити повірити, що погане ставлення або насильство з боку партнера є прийнятними та такими, які необхідно терпіти заради збереження стосунків [2, с. 31].

Популярність літератури для молодіжної аудиторії (YAL) проявляється не лише в показниках продажів книг. Водночас важливо зазначити, що, попри розширення цільової аудиторії літератури Young Adult, цей жанр і надалі залишається доступним для молодших підлітків. Це означає, що молодші читачі дедалі частіше звертаються до більш зрілого за змістом матеріалу, оскільки він просувається як відповідний їхній віковій групі. Частина підлітків може бути готовою до такого контенту, тоді як інші – ні. З огляду на те, що підлітковий вік є перехідним етапом між дитинством і дорослістю, рівень зрілості окремих читачів суттєво відрізняється, а тому зрілий контент може мати негативний вплив на тих, хто ще не готовий емоційно його сприймати [2, с. 16].

Підлітки стикаються з аб'юзивними та нездоровими стосунками скрізь у медіа, зокрема в телебаченні та літературі для молоді (YAL). Такі зображення настільки нормалізовані в медіа, що їх подають, як приклад романтики, замість того, щоб визнавати шкоду, яку вони можуть завдати. Нормалізація аб'юзивних стосунків у медіа є тривожним явищем, яке може формувати викривлені уявлення про здорові взаємини. Коли аб'юзивні стосунки зображуються без належного контексту, це надсилає підлітковій аудиторії хибні сигнали. Медіа можуть сприяти зниженню чутливості молодих читачів до попереджувальних ознак проблемних взаємин, ускладнюючи розпізнавання та протидію насильству в реальному житті [2, с. 37].

Соціальні мережі можуть сприяти формуванню інформаційної бульбашки, у межах якої читачі переважно стикаються з позитивними та романтизованими зображеннями стосунків. Критичні голоси або альтернативні перспективи стають менш доступними, особливо на TikTok, де персоналізований алгоритм демонструє

користувачам контент, що відповідає їхнім уподобанням і переконанням, як їх інтерпретує система. У результаті соціальні мережі можуть спонукати читачів прагнути у реальному житті до стосунків, подібних до тих, що зображені в романах, закріплюючи ідеалізовані моделі взаємин і формуючи у підліткової аудиторії переконання, що інтенсивний і нездоровий характер таких стосунків є бажаним або очікуваним [2, с.38].

Більше того, якщо стосунки в романі перегукуються з проблемами власних романтичних відносин читача, він може ігнорувати ці труднощі та нездорові тенденції, сподіваючись, що у вигаданих стосунках все закінчиться добре. Якщо вигадані стосунки мають щасливий фінал, читач може перенести таку модель на власні проблемні стосунки, відмовляючись помічати нездорові аспекти і труднощі. Це може бути шкідливим для підлітка, оскільки він може змиритися з перебуванням у нездорових стосунках [2, с. 50].

Нормалізація такої поведінки може призвести до того, що підліток-читач буде мати труднощі з налагодженням здорових емоційних зв'язків у своїх власних стосунках, оскільки не матиме інструментів чи прикладів для ефективного вираження своїх думок, почуттів та потреб.

З іншого боку, соціальні мережі також можуть слугувати простором для критичного обговорення та аналізу зображених стосунків. Користувачі, які свідомо шукають різні точки зору або долучаються до критичних дискусій, можуть сформувані ширше розуміння потенційно шкідливих аспектів стосунків. У такому випадку вони можуть стати більш усвідомленими щодо того, як такі стосунки можуть бути шкідливими. Це насамперед може надати читачам змогу приймати обґрунтовані рішення та ставити під сумнів романтизовані уявлення про стосунки [2, с. 38].

Через досвід обговорення літератури з однолітками та величезні ресурси для цього молоді читачі часто легко піддаються впливу і читають книгу, якщо про неї достатньо говорять інші. Це можна розглядати як позитивне, так і негативне явище. Позитивне, оскільки

підлітки отримують доступ до літератури завдяки впливу однолітків, що стимулює їхнє бажання читати; негативне через те, що книги, обрані спільнотою BookTok, можуть містити шкідливий контент для молодих читачів [2, с. 39].

Автори несуть значну відповідальність за усвідомлення потенційного впливу своїх творів на цільову аудиторію. При зображенні складних тем, таких як стосунки, кохання та насильство, необхідно враховувати вік, рівень зрілості та емоційну вразливість читачів.

Відповідальність за розпізнавання ознак аб'юзивної поведінки не повинна покладатися на молодого читача; натомість вона має лягати на батьків, педагогів та медіа, які повинні формувати уявлення про здорові стосунки без насильства [8, с. 20].

Список бібліографічних посилань:

1. Abrams D. Harlequin Romance Tries to Adjust to Changing Times. Publishing Perspectives. Publishing Perspectives. URL: <https://publishingperspectives.com/2014/05/harlequin-romance-tries-to-adjust-to-changing-times/>
2. Bratteng S. R. «If you weren't a thousand times stronger than me, I wouldn't let you get away with this». The Romanticization of Abusive Relationships in Popular Young Adult Fiction : Master thesis. 2023. URL: <https://hdl.handle.net/11250/3078706>
3. Chan, McKenzie, «SILLY LITTLE ROMANCE BOOKS: ANALYZING THE VALUE AND FUNCTION OF THE POPULAR ROMANCE GENRE» (2025). Honors Projects. 240. URL: <https://digitalcommons.spu.edu/honorsprojects/240>
4. Dark Romance та New Adult: що читає молодь за програмою «Книга. Державні послуги онлайн. Дія. URL: <https://diia.gov.ua/news/dark-romance-ta-new-adult-shcho-chytaie-molod-za-prohramoiu-ieknyha>
5. Fabro J. D. Romanticization of Abuse: Situating The Postfeminist Imaginary in Selected Novels of Jonaxx : Bachelor's thesis. Bagoio, 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/395018374_Romanticization_of_

Abuse_Situating_the_Postfeminist_Imaginary_in_Selected_Novels_of_Jonaxx

6. Farid A. S. Toxic Relationship Representation and the Shifting Meaning of Love in TikTok Popular Culture. *Feedback International Journal of Communication*. 2025. Т. 2, No 2. С. 133–143. URL: <https://doi.org/10.62569/fijc.v2i2.189>

7. Fortune, Teagan Bailey, «Rape Beyond Fantasy: Exploring the Influence of BookTok's Erotica and Dark Romance Literature on Young Adult Perceptions of Consent and Boundaries» (2024). *Master's Theses*. 336. URL: <https://digscholarship.unco.edu/theses/336>

8. Franiuk R., Scherr S. «The Lion Fell in Love with the Lamb». *Feminist Media Studies*. 2013. Vol. 13, No. 1. P. 14–28. URL: <https://doi.org/10.1080/14680777.2011.647966>

9. Gay E. D. The flavors of sexual liberation: exploring the normalization and dangers of Non-Vanilla Sex and relationship portrayals on TikTok : Master thesis. 2023. URL: <http://hdl.handle.net/10230/57834>.

10. Дарк-романи: що це таке. Найкращі рекомендації з українськими авторами. Портал Експеримент: культура, освіта та наука. URL: <https://md-eksperiment.org/post/dark-romany-povnyj-posibnyk-z-zhanru-kljuchovykh-oznak-ta-rekomendatsij-knyh>

11. Приймак А., Іскоростенська А. «YOUNG ADULT» ЯК ЖАНР НОВІТНЬОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2024. № 65. С. 202–205. URL: <https://doi.org/10.32782/2409-1154.2024.65.44>

М. Голуб, студентка-практикантка, Київський університет імені Бориса Грінченка

Інклюзивний бібліотечний простір: інновації в Україні та світі

У статті досліджено правові, організаційні та технологічні аспекти формування інклюзивного бібліотечного простору в Україні та світі. Розкрито міжнародні стандарти інклюзивності, зокрема положення Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, рекомендації IFLA та норми Марракеського договору, що визначають підходи до забезпечення рівного доступу до інформації. Проаналізовано національні нормативно-правові акти України, які регламентують створення безбар'єрного середовища у бібліотеках. Узагальнено інноваційні практики українських і зарубіжних бібліотек, спрямовані на технологічну, архітектурну та цифрову інклюзію. Виявлено основні проблеми та бар'єри розвитку інклюзивності в українській бібліотечній сфері, а також окреслено перспективні напрями удосконалення правового регулювання та впровадження сучасних інклюзивних сервісів.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивний бібліотечний простір, універсальний дизайн, доступність, цифрові сервіси, правове регулювання, бібліотеки України, IFLA.

Формування інклюзивного бібліотечного простору є одним із ключових напрямів модернізації бібліотечної справи в умовах глобалізації, цифрової трансформації та зростання соціальних потреб населення. Сьогодні бібліотеки перестають бути лише сховищами інформації та перетворюються на багатофункціональні середовища для навчання, комунікації і соціальної інтеграції. Водночас забезпечення рівного доступу до інформаційних ресурсів для осіб з інвалідністю, літніх людей, внутрішньо переміщених осіб, людей із сенсорними чи когнітивними порушеннями є важливою складовою реалізації прав людини та розвитку демократичного суспільства.

Міжнародні акти, зокрема Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю та Марракеський договір, визначають інклюзивність інформаційного середовища як обов'язок держав. Україна, виконуючи взяті зобов'язання та впроваджуючи Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору до 2030 р., зобов'язана забезпечувати інклюзію у сфері культури, освіти та інформації. У цьому

контексті бібліотеки стають центральною ланкою формування безбар'єрного суспільства.

Актуальність теми підсилюється також воєнним станом, зростанням кількості людей з інвалідністю, появою нових соціальних груп, які потребують адаптивних сервісів, та необхідністю розвитку цифрової інклюзії для забезпечення доступу до е-сервісів. У таких умовах вивчення правових основ, інноваційних практик та перспектив розвитку інклюзивного бібліотечного простору набуває стратегічного значення.

Метою статті є комплексний аналіз нормативно-правових засад, міжнародних стандартів та інноваційних практик формування інклюзивного бібліотечного простору в Україні та світі, а також визначення основних тенденцій, проблем і перспектив розвитку інклюзивних бібліотечних сервісів у сучасному інформаційному середовищі.

Завдання дослідження

Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати такі завдання:

1. Проаналізувати міжнародні правові документи (Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, Марракеський договір, рекомендації IFLA), що визначають вимоги та стандарти інклюзивного доступу до інформації.

2. Охарактеризувати національну нормативно-правову базу України, яка регулює створення безбар'єрного та інклюзивного бібліотечного середовища.

3. Дослідити інноваційні моделі та практики інклюзивних бібліотек у світі, включаючи застосування універсального дизайну, цифрових технологій та адаптивних сервісів.

4. Узагальнити український досвід формування інклюзивного бібліотечного простору, зокрема технологічні, архітектурні та організаційні інновації.

5. Виявити ключові проблеми й бар'єри, що стримують розвиток інклюзивних бібліотек в Україні.

6. Окреслити перспективні напрями удосконалення правового забезпечення та модернізації практик інклюзивності з урахуванням світових тенденцій та потреб українського суспільства.

Вступ

Розвиток інклюзивного бібліотечного простору є важливою складовою сучасної інформаційної політики, орієнтованої на забезпечення рівного, недискримінаційного доступу до знань та культурних ресурсів. У багатьох країнах світу концепція інклюзії стала ключовим принципом модернізації бібліотечних установ, що трансформуються з традиційних сховищ документів у багатофункціональні соціальні, освітні та комунікативні центри.

Для України питання інклюзивності бібліотек набуло особливої актуальності у зв'язку з виконанням міжнародних зобов'язань, розвитком державної політики цифровізації та реалізацією Національної стратегії створення безбар'єрного простору до 2030 р. В умовах воєнних викликів та збільшення кількості громадян з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та інших категорій соціальної вразливості, бібліотеки стають важливими просторами соціальної підтримки, адаптації та відновлення.

Попри наявність позитивних зрушень, розвиток інклюзивних бібліотек в Україні характеризується нерівномірністю, недостатністю фінансування, фрагментарністю нормативного регулювання та потребою в модернізації інфраструктури і кадрів. Це зумовлює необхідність комплексного аналітичного огляду інновацій та правових механізмів, що визначають сучасний стан і перспективи інклюзивного бібліотечного простору.

Виклад основного матеріалу

Міжнародні правові та концептуальні засади інклюзивності бібліотек

У формуванні інклюзивної бібліотечної політики ключова роль належить міжнародним документам, що встановлюють стандарти рівного доступу до інформації.

Основні документи:

1. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006 р.). Зобов'язує держави забезпечити доступність інформації, комунікацій та культурних об'єктів, зокрема бібліотек, у тому числі шляхом адаптації форматів і створення умов для фізичної доступності (ст. 9, 21, 30).

2. Всесвітня декларація IFLA про бібліотеки та інтелектуальну свободу. Підкреслює право кожної людини на доступ до інформації без обмежень і дискримінації.

3. Настанови IFLA щодо бібліотечних послуг для людей з інвалідністю (Revised Guidelines, 2022). Регламентують стандарти доступності простору, структуру інклюзивних послуг, вимоги до цифрових ресурсів, професійних компетенцій персоналу.

4. Марракеський договір про полегшення доступу осіб з порушеннями зору до друкованих творів (2013 р.). Закріплює право бібліотек виготовляти адаптовані формати (аудіокниги, Брайль, DAISY), що надзвичайно актуально для цифрових бібліотек.

У Швеції, Канаді, США, Японії та Нідерландах саме ці документи стали основою державних політик інклюзивних бібліотечних просторів. Особлива увага приділяється універсальному дизайну, цифровим інклюзивним сервісам та розвитку мультисенсорних просторів для людей із сенсорними, когнітивними та психоемоційними порушеннями.

Національне нормативно-правове забезпечення України у сфері інклюзивності бібліотек

Україна має низку нормативних актів, що прямо або опосередковано регулюють інклюзивність бібліотек:

1. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», який визначає бібліотеку як інституцію, що забезпечує вільний доступ до інформації всім громадянам незалежно від стану здоров'я;

2. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (ст. 26), який встановлює обов'язковість створення безбар'єрного середовища в установах культури;

3. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року, що включає обов'язок розвитку інклюзивних культурних та освітніх просторів;

4. ДСТУ–Н Б В.2.2-31:2011 та інші стандарти доступності, які встановлюють вимоги до архітектурної доступності будівель і приміщень;

5. Державні програми цифрової трансформації, у межах яких бібліотеки виступають центрами доступу до цифрових державних послуг для вразливих груп.

Разом із тим, на рівні спеціальних галузевих актів відсутній окремий норматив, що регулював би інклюзивні бібліотечні послуги системно, що створює розрізненість і нерівномірність практик.

Інноваційні практики інклюзивності у бібліотеках України

Останні роки позначені активним упровадженням інновацій, зокрема:

1. Інклюзивна інфраструктура: облаштування пандусів, тактильних смуг, сенсорних зон, адаптивних меблів, інформаційних табличок шрифтом Брайля.

2. Технологічні рішення:

- комп'ютери з програмами екранного озвучення;

- збільшувачі шрифту;
- пристрої для сканування та озвучування текстів;

- обладнання для створення 3D-моделей для тактильного сприйняття.

3. Універсальний дизайн послуг:

- інклюзивні заходи, адаптовані лекції та майстер-класи;

- розробка спеціальних освітніх програм для людей з інвалідністю та літніх користувачів;
- проведення психологічно безпечних заходів для внутрішньо переміщених осіб.

4. Міжнародні грантові проекти (IREX, USAID, Goethe-Institut, «Бібліотека для кожного»).

5. Центри цифрової освіти в бібліотеках – допомога користувачам у користуванні державними електронними сервісами.

Прикладом успішного упровадження інклюзії є Львівська, Харківська, Чернівецька обласні бібліотеки, бібліотека КПІ ім. І. Сікорського, мережа Молодіжних бібліотек Києва.

2.4. Світові моделі інклюзивних бібліотек: порівняльний аналіз

У скандинавських країнах домінує концепція universal design library, що передбачає:

- просторову та архітектурну доступність;
- мультисенсорні кімнати для людей із аутизмом;

– інклюзивні зони для навчання та відпочинку;

– роботизовані системи навігації;

– включення бібліотеки в систему соціальних послуг громади.

У Канаді діють мобільні інклюзивні бібліотеки, що забезпечують доступ до інформації для громад із низькою транспортною доступністю, включно з адаптацією ресурсів для людей із порушеннями зору.

У Японії застосовуються роботи-навігатори та системи штучного інтелекту, що озвучують інформаційні ресурси та допомагають орієнтуватися у просторі.

У США модель *inclusive makerspace* дозволяє людям з інвалідністю працювати з технологічним обладнанням (3D-принтери, VR-технології).

Ці практики демонструють інтеграцію інклюзії у всі рівні бібліотечної діяльності: архітектурний, технологічний, організаційний, освітній і комунікативний.

2.5. Основні проблеми розвитку

інклюзивного бібліотечного простору в Україні
Аналіз показує такі системні проблеми:

– фрагментарність правового регулювання та відсутність галузевого стандарту інклюзивних бібліотечних послуг;

– недостатність фінансування, особливо на рівні громад;

– інфраструктурна нерівність між великими містами та селами;

– кадровий дефіцит фахівців, які володіють компетенціями інклюзивності;

– нерівномірність цифрової доступності ресурсів;

– відсутність національного реєстру інклюзивних бібліотечних ініціатив.

2.6. Перспективи розвитку та напрями вдосконалення нормативної бази

Серед перспектив:

1. Створення типового положення про інклюзивні бібліотечні послуги на рівні Міністерства культури та інформаційної політики України.

2. Запровадження державних стандартів універсального дизайну в бібліотеках із урахуванням рекомендацій IFLA.

3. Розвиток національної цифрової платформи інклюзивних ресурсів (аудіокниги, адаптовані ePub3, DAISY).

4. Створення інклюзивних мультифункціональних просторів на базі обласних бібліотек.

5. Підготовка фахівців із інклюзивного бібліотечного обслуговування у межах післядипломної освіти.

6. Розширення партнерства з громадськими та міжнародними організаціями.

Висновки

Інклюзивний бібліотечний простір є важливою складовою сучасної інформаційної інфраструктури та інструментом реалізації прав людини на доступ до знань. Міжнародні стандарти ООН та IFLA визначають загальні рамки інклюзивності, а практики розвинених країн демонструють ефективні моделі інтеграції інклюзивних принципів на всіх рівнях бібліотечної діяльності.

В Україні створено нормативну основу для розвитку інклюзивних бібліотек, проте вона потребує подальшої систематизації та конкретизації. На практиці українські бібліотеки демонструють значний прогрес у впровадженні технологічних та організаційних інновацій, однак стикаються з фінансовими, кадровими та інфраструктурними обмеженнями.

Перспективи розвитку інклюзивних бібліотек в Україні полягають у зміцненні нормативно-правового регулювання, цифровізації ресурсів, розвитку партнерств та формуванні національної політики інклюзивності як комплексного підходу до бібліотечних послуг. Системна реалізація цих напрямів сприятиме створенню сучасного, безбар'єрного та інноваційного бібліотечного середовища, орієнтованого на потреби всіх громадян.

Список бібліографічних посилань:

1. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13 груд. 2006 р. ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 12.2025).

2. Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons Who Are Blind,

Visually Impaired or Otherwise Print Disabled. Geneva: WIPO, 2013. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_218.pdf (дата звернення: 12.2025).

3. IFLA Guidelines for Library Services to Persons with Disabilities. International Federation of Library Associations and Institutions, 2022. URL: <https://www.ifla.org> (дата звернення: 12.2025).

4. IFLA Statement on Libraries and Intellectual Freedom. International Federation of Library Associations and Institutions. URL: <https://www.ifla.org> (дата звернення: 12.2025).

5. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січ.

1995 р. № 32/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.2025).

6. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 берез. 1991 р. № 875-XII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення: 12.2025).

7. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року

: постанова Кабінету Міністрів України від 14 квіт. 2021 р. № 366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.2025).

8. ДСТУ–Н Б В.2.2-31:2011. Настанова з будівництва. Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення. Київ: Мінрегіон України, 2011.

9. Public Library Association (USA). Inclusive Library Models. Public Library Association. URL: <https://www.ala.org/pla> (дата звернення: 12.2025).

10. Swedish Library Association. Accessibility and Universal Design in Libraries. Swedish Library Association. URL: <https://www.biblioteksforeningen.se> (дата звернення: 12.2025).

11. Toronto Public Library. Accessibility Services. Toronto Public Library. URL: <https://www.torontopubliclibrary.ca> (дата звернення: 12.2025).

12. National Diet Library of Japan. Assistive Technologies and Navigation Systems. National Diet Library. URL: <https://www.ndl.go.jp/en/> (дата звернення: 12.2025).

П. Кирпосенко, студентка-практикантка, Київський університет імені Бориса Грінченка

Нормативно-інституційна архітектура оцифрування національного архівного фонду: від стратегій модернізації до пріоритету національної безпеки (2020–2025)

Вступ

Епістемологічні та правові засади оцифрування в національному правопорядку

Безпрецедентні виклики національній безпеці та необхідність збереження культурної ідентичності в умовах збройної агресії кардинально трансформують правове регулювання інформаційної сфери. У цьому контексті архівна галузь перестає бути лише системою зберігання ретроспективної інформації. Вона набуває статусу критично важливого елементу національної пам'яті та інформаційного суверенітету. У цьому огляді проаналізовано офіційні програми та інституційні механізми

координації оцифрування архівних ресурсів. Цей процес розглядається не як технічна процедура, а як складний адміністративно-правовий процес створення цифрових копій документів Національного архівного фонду (НАФ).

Для цілей цього дослідження важливо розмежувати поняття «оцифрування» (digitization) та «цифровізація» (digitalization), яке простежується в нормативно-правових актах останніх років. Якщо цифровізація є широким процесом впровадження цифрових технологій в усі сфери суспільного життя та державного управління, що включає створення електронних

послуг, реєстрів та систем документообігу, то оцифрування в архівній сфері – це конкретна, нормативно регламентована діяльність з переведення інформації з аналогових носіїв (паперових, плівкових тощо) у цифровий формат. Це процес створення нового об'єкта інформаційних правовідносин – цифрової копії, яка повинна відповідати чітким критеріям автентичності, цілісності та доступності. Фокусом нашої уваги є саме координація цього процесу, яка забезпечує наповнення цифрових екосистем змістом.

Джерельна база включає проєкт Стратегії розвитку архівної галузі до 2025 р., затверджену Стратегію захисту документальної спадщини до 2027 року, чинні Правила роботи архівних установ України та міжнародні меморандуми. Їх аналіз дозволяє виявити еволюцію державної політики: від фрагментарних ініціатив модернізації до системної стратегії захисту національного надбання. У цьому огляді реконструйовано нормативну логіку цієї еволюції та виявлено інституційні прогалини в системі управління, які проілюстровано на прикладі Державного архіву міста Києва.

1. Нормативна еволюція стратегічного планування: від парадигми розвитку до концепції забезпечення збереженості

Державна політика у сфері оцифрування архівів в Україні протягом 2020–2024 рр. зазнала системних змін, що відображено у зміні концептуальних підходів до стратегічного планування. Порівняльний аналіз дає змогу виокремити два етапи формування правового поля: етап «сервісної модернізації» та етап «безпекової мобілізації».

1.1. Модернізаційна концепція Стратегії 2020: оцифрування як сервіс

Проєкт «Стратегії розвитку архівної справи на період до 2025 року», розроблений у 2020 р., базувався на принципах сталого розвитку та інтеграції у європейський культурний простір¹⁶. Основним рушійним чинником визначалася необхідність

¹⁶ Проєкт Стратегії розвитку архівної справи на період до 2025 року. Державна архівна служба України : офіційний вебпортал. 2020. С. 3–4. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/strategy_16.09.2020.pdf (дата звернення: 07.12.2025).

подолання технологічного відставання та задоволення попиту «суспільства знань». У цьому документі оцифрування розглядалося насамперед як інструмент забезпечення доступу та підвищення якості архівних послуг.

Операційна ціль 1.2 закріплювала мету «ретроактивного оцифрування архівних документів» – масового переведення фондів у цифровий формат. Стратегія 2020 констатувала «безсистемність та низький рівень цифровізації», вказуючи на «клаптиковість» і хаотичність процесів у архівних установах¹⁷. Правовою відповіддю на цю проблему мала стати розробка Галузевої програми оцифрування на 2021–2025 рр. Важливо зазначити, що у 2020 р. організація процесів оцифрування здійснювалася через призму «м'якої сили»: створення сприятливих умов для державно-приватного партнерства, залучення грантових коштів та міжнародної технічної допомоги.

Концепція оцифрування у Стратегії 2020 була тісно пов'язана з поняттям «відкритості» та «зручності» (usability). Передбачалося створення Єдиного вебпорталу архівів, який мав би виконувати функцію централізованої єдиної точки доступу. Однак, з правової точки зору, механізми наповнення цього порталу залишалися декларативними. Вони спиралися на добровільну участь архівних установ різного відомчого підпорядкування. Стратегія визнавала проблему «подвійного підпорядкування» місцевих архівів, але пропонувала її вирішення через еволюційні зміни, а не через радикальну централізацію, яка стала актуальною пізніше.

1.2. Безпеко-орієнтована концепція Стратегії 2027: оцифрування як захист

Розпорядження КМУ від 24 грудня 2024 р. № 1349-р про схвалення «Стратегії захисту...» знаменувало перехід до нової правової реальності¹⁸. Назва документа сама по собі

¹⁷ Там само. С. 6 (розд. II).

¹⁸ Про схвалення Стратегії захисту документальної спадщини як запоруки збереження національної ідентичності та державності на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1349-2024-p> (дата звернення: 07.12.2025).

є індикатором зміни пріоритетів: замість абстрактного «розвитку», держава декларує «захист» як головну мету.

У Стратегії 2027 оцифрування трансформується з сервісної функції у безпековий імператив. Аналіз поточного стану справ, наведений у документі, констатує: «Втрачено контроль за збереженістю близько 2 млн документів Національного архівного фонду, що перебувають на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим, і більш ніж 3,5 млн документів... на територіях у Донецькій, Луганській, Херсонській та Запорізькій областях»¹⁹. Ці дані підтверджують масштаб загрози для національної пам'яті та обґрунтовують перехід до безпекової парадигми оцифрування.

Для реалізації цього завдання Стратегія запроваджує нову архітектуру управління: створюється «Єдина державна система органів управління національними архівними інформаційними ресурсами», технологічним ядром якої стане «Єдиний державний реєстр»²⁰. Така модель дозволяє поєднати адміністративну централізацію з державною верифікацією активів: система забезпечує вертикаль влади для Укрдержархіву, а Реєстр функціонує як єдине джерело юридично значущої інформації, перетворюючи розрізнені цифрові копії на захищений ресурс національної пам'яті.

1.3. Порівняльно-правовий аналіз підходів до державного регулювання

Порівняння стратегій виявляє зміну ролі координаційних центрів. У 2020 р. Державна архівна служба (Укрдержархів) розглядалася як методичний центр, що «сприяє» та «рекомендує». У 2027 р. Укрдержархів позиціонується як орган, що реалізує державну політику захисту інформаційних ресурсів, вимагаючи обов'язкового виконання стандартів безпеки та оцифрування.

Важливим аспектом є зміна підходу до фінансування та ресурсної бази оцифрування. Стратегія 2020 покладала великі надії на

комерціалізацію та платні послуги. Стратегія 2027, визнаючи дефіцит бюджетних коштів, робить міжнародну співпрацю та залучення донорів системним елементом державної політики. Це вимагає розробки нових правових механізмів для легалізації іноземної допомоги у сфері оцифрування державних реєстрів, що раніше було чутливою темою з точки зору суверенітету даних.

Крім того, Стратегія 2027 вводить в обіг поняття «оцифрування архівних інформаційних ресурсів» (Операційна ціль 2), що є ширшим за просте сканування паперів. Воно включає створення метаданих, баз даних та довідкового апарату. Нормативна регламентація цього процесу вимагає не лише технічних регламентів, а й узгодження з нормами законодавства про захист персональних даних, авторське право та доступ до публічної інформації, особливо в контексті створення проекту «Український мартиролог ХХ ст.», який передбачає масове оприлюднення персональних даних жертв репресій²¹.

1.4. Майбутні траєкторії: Єдина державна система та реєстр як інструменти втілення нової парадигми

Практична імплементація згаданої вище «Єдиної державної системи...» вимагатиме докорінних змін у законодавстві. Ця ініціатива спрямована на вибудовування чіткої вертикалі управління, що на практиці означатиме набуття Укрдержархівом повноцінних адміністративних повноважень щодо процесів оцифрування в регіонах, включаючи розподіл ресурсів та контроль виконання планів²². Для таких установ, як Державний архів міста Києва (ДАМК), реалізація цієї реформи може суттєво змінити адміністративно-правовий режим, потенційно призводячи до зміни статусу та виведення з прямого підпорядкування місцевої адміністрації у ключових питаннях основної діяльності.

У свою чергу, «Єдиний державний реєстр...» стане не просто технологічною основою

¹⁹ Там само. Розд. «Аналіз поточного стану справ» С. 4.

²⁰ Там само. Розд. «Стратегічні цілі, завдання та показники».

²¹ Про схвалення Стратегії захисту... (розпорядження КМУ № 1349-р). Операційний план заходів, п. 3.

²² Там само. Операційний план заходів, п. 24.

нової архітектури, а юридичним механізмом легітимації цифрових активів²³. На відміну від попередніх каталогів, він функціонуватиме як єдине джерело верифікованої інформації про склад НАФ. Включення оцифрованого документа до цього реєстру буде фактично актом надання йому офіційного цифрового статусу. Таким чином, реєстр слугуватиме фундаментом національної архівної справи, забезпечуючи тим самим інтеграцію українських архівів у світовий інформаційний простір, про яку йшлося ще у Стратегії 2020, але вже на принципово нових засадах – засадах захищеної, контрольованої та суверенної інформаційної інфраструктури. Саме ці два елементи – єдина вертикаль управління та єдиний реєстр цифрових активів – і є ключовими інструментами, покликаними перетворити безпекову концепцію Стратегії 2027 з набору принципів на повноцінну правову та операційну реальність.

2. Регуляторний механізм: процесуальне право оцифрування

Стратегії визначають мету оцифрування, а його безпосереднє регулювання забезпечують підзаконні акти. Основним документом є «Правила роботи архівних установ України», затверджені наказом Міністерства юстиції від 08.04.2013 № 656/5 (зі змінами та доповненнями станом на 2025 рік)²⁴. Цей документ можна вважати «процесуальним кодексом» українського архівіста, який встановлює імперативні норми створення, обліку та використання цифрових копій.

2.1. Юридична дефініція та статус цифрової копії

Важливим етапом регулювання стала легалізація термінології. Правила чітко визначають «цифрову копію архівного документа» як копію, що містить «точне знакове відтворення інформації оригіналу»,

отриману в результаті перетворення аналогового документа або копіювання цифрового²⁵. Ця дефініція має фундаментальне значення для координації, оскільки встановлює критерій юридичної автентичності. Цифровий об'єкт, який не відповідає вимозі «точного знакового відтворення» (наприклад, через низьку роздільну здатність або артефакти стиснення), не може вважатися повноцінною архівною копією і не підлягає включенню до державного обліку.

Введення поняття «цифровий фонд користування» у 2023 р. створило правову основу для заміни оригіналів у читальних залах. Правила встановлюють імператив: оригінали унікальних документів та документів, що мають цифровий фонд користування, з архівосховища не видаються²⁶. Таким чином, оцифрування стає правовим інструментом: воно обмежує доступ до фізичного носія задля збереження, але залишає доступною інформацію. Цей процес регулюється системою обліку: кожна цифрова копія вноситься до Книги обліку надходжень фонду користування та відповідних описів, що дозволяє державі контролювати обсяги та якість оцифрованого масиву.

2.2. Стандартизація як інструмент управління

Управління оцифруванням на національному рівні вимагає уніфікації облікових одиниць. Правила детально регламентують одиниці обліку для різних видів документів: для електронних документів це «архівна електронна справа» або «архівний електронний документ», для аудіовізуальних – одиниці зберігання та одиниці обліку (наприклад, для фотодокументів – кадр, негатив)²⁷. Така деталізація необхідна для забезпечення інтеоперабельності даних, що надходять від різних архівів до центральних баз даних, передбачених Стратегією 2027.

Вимоги до приймання електронних документів також є формою уніфікації процедур. Правила вимагають наявності обов'язкових реквізитів, зокрема кваліфікованого електронного підпису та/або печатки²⁸. Це

²³ Про схвалення Стратегії захисту... (розпорядження КМУ № 1349-р). П. 1.

²⁴ Про затвердження Правил роботи архівних установ України: наказ Міністерства юстиції України від 08.04.2013 № 656/5. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0584-13> (дата звернення: 07.12.2025).

²⁵ Там само. Розд. I, п. 1.2.

²⁶ Там само. Розд. V, п. 2.4.

²⁷ Там само. Розд. IV, п. 2.2.

²⁸ Там само. Розд. II, п. 4.16.

створює єдиний правовий протокол взаємодії між архівом та фондоутворювачем (державним органом, установою), гарантуючи, що цифрова інформація, яка надходить на зберігання, має юридичну силу. Без таких стандартів архіви перетворилися б на звалища неперифікованих файлів, непридатних для використання як доказової бази.

2.3. Страховий фонд vs Фонд користування у цифрову епоху

Правила роботи архівних установ проводять чітку правову межу між «страховим фондом» та «фондом користування», що безпосередньо впливає на стратегію оцифрування. Страховий фонд є недоторканим запасом, що зберігається територіально відокремлено. Традиційно він створювався на мікроплівках (галогенідосрібних), які мають доведену довговічність. Однак сучасні редакції Правил та Стратегія 2027 починають інтегрувати цифрові технології у цю консервативну сферу.

Стратегія 2027 ставить завдання створення «відмовостійкого (централізованого) сховища архівних електронних документів» та бази зберігання страхового фонду²⁹. Це вимагає від уповноважених органів (Укрдержархіву) розробки складних алгоритмів прийняття рішень: які документи підлягають дороговартісному мікрофільмуванню, а які – оцифруванню для фонду користування. Правила надають критерії: унікальні документи підлягають обов'язковому страхуванню та копіюванню. Цифровий фонд користування, у свою чергу, формується для документів з високим попитом. Управлінське завдання тут полягає у балансуванні ресурсів між створенням «вічного» страхового фонду та «доступного» цифрового фонду.

Важливим нововведенням є норма про створення цифрових копій на основі копій страхового фонду у випадку втрати оригіналу³⁰. Це положення є прямою реакцією на воєнні загрози: якщо оригінал знищено ракетою, а

²⁹ Про схвалення Стратегії захисту... (розпорядження КМУ № 1349-р). Операційний план заходів, п. 11, 23.

³⁰ Про затвердження Правил роботи архівних установ України. Розд. V, п. 8.17.

мікрофільм зберігся у спеціальному сховищі, архів має правове поле для відновлення документа у цифровій формі та надання йому юридичного статусу.

3. Інституційна архітектура та дисфункції системи управління

Реалізацію норм покладено на систему інституцій. Її ефективність обмежують структурні вади радянської моделі.

3.1. Державна архівна служба України (Укрдержархів)

Укрдержархів є центральним органом виконавчої влади, що формує та реалізує державну політику у сфері архівної справи. Згідно зі Стратегією 2020 та 2027, його роль у координації оцифрування полягає у нормативно-методичному забезпеченні, затвердженні галузевих програм та моніторингу їх виконання. Укрдержархів погоджує переліки унікальних документів, схвалює описи та акти, що стосуються цифрових ресурсів.

Проте, повноваження Укрдержархіву щодо прямого адміністрування обмежені. Він здійснює безпосереднє управління лише центральними державними архівами (наприклад, Центральним державним історичним архівом, Центральним державним електронним архівом (з 2022 р. – ЦДАЕА)). Щодо місцевих державних архівів його вплив обмежується методичним керівництвом та контролем, але не розпорядженням фінансами чи кадрами.

3.2. Проблема подвійного підпорядкування місцевих архівів

Державні архіви областей та Києва є структурними підрозділами місцевих держадміністрацій. Це створює проблему подвійного підпорядкування: методично вони підзвітні Укрдержархіву, а адміністративно та фінансово – місцевій владі.

Стратегія 2027 ідентифікує цю модель як ключовий недолік системи³¹. «Змішана модель» призводить до того, що фінансування оцифрування залежить від пріоритетів місцевої влади, які часто не збігаються з

³¹ Про схвалення Стратегії захисту... (розпорядження КМУ № 1349-р). Розд. «Аналіз поточного стану справ».

загальнодержавними стратегічними цілями збереження спадщини. Управління в таких умовах ускладнене: Укрдержархів впроваджує стандарти, але не може зобов'язати обласну раду профінансувати відповідне обладнання.

3.3. Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів України (ЦДАЕА)

Особливе місце в інституційній системі Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів України (ЦДАЕА), утворений у 2022 р. шляхом об'єднання кінофотофоноархіву та електронного архіву. Юридично він є спеціалізованою установою для зберігання електронних документів (born-digital) та аудіовізуальних матеріалів, а також, потенційно, для прийому та зберігання цифрових копій. Стратегія 2020, що посилює на тодішній ЦДЕА, передбачала створення на його базі «дата-центру» для зберігання всього масиву цифрового фонду користування.

У структурі управління ЦДАЕА виступає технологічним хабом. Він має забезпечувати довгострокове зберігання та захист даних, що генеруються іншими архівами. Однак реалізація цієї функції потребує вирішення правових питань щодо передачі відповідальності за збереженість даних від регіонального архіву до центрального, а також технічних питань щодо потужності серверного обладнання. Стратегія 2027 підтверджує курс на централізацію зберігання цифрових ресурсів, що посилює роль ЦДЕА як гаранта цифрового суверенітету.

3.4. Практична ілюстрація системних дисфункцій: кейс Державного архіву міста Києва

Показовим прикладом дії описаних інституційних механізмів та їх вад на практиці слугує діяльність ДАМК. Його правовий статус є унікальним через поєднання функцій місцевого архіву та зберігача документів загальнонаціонального значення, що сформувалися в столиці. ДАМК, будучи структурним підрозділом Київської міської державної адміністрації, перебуває в епіцентрі проблеми подвійного підпорядкування. Ця колізія проявляється в тому, що хоча архів зобов'язаний виконувати накази Укрдержархіву щодо стандартів оцифрування, його бюджетне

та ресурсне забезпечення повністю залежить від рішень місцевої влади. Стратегія 2027 ідентифікує цю модель як ключовий недолік системи, зокрема вказуючи, що «змішана модель управління... призводить до необґрунтованого зменшення обсягів фінансування»³². Як наслідок, для фінансування закупівлі необхідного обладнання та робіт ДАМК змушений інтегруватися в інші міські цільові програми, такі як «Цифровий Київ», що є лише ситуативним, а не системним рішенням проблеми.

Водночас для подолання ресурсних обмежень ДАМК активно включається у загальнодержавні та партнерські проекти. Участь у створенні «Українського мартирологу ХХ ст.» чи співпраця з партнерами, визначеними у стратегічних документах (зокрема, ПП «Архівні інформаційні системи» та Меморіальним центром Голокосту «Бабин Яр»), вимагають від архіву безумовного дотримання централізованих протоколів³³. Така програмно-цільова діяльність фактично долає адміністративні бар'єри, створюючи додатковий механізм забезпечення якості.

Особливої актуальності набуває безпекова складова. Перебуваючи у зоні підвищеного ризику, архів змушений пріоритезувати оцифрування не популярних, а найцінніших і найбільш вразливих фондів, буквально втілюючи на практиці положення Стратегії 2027 про створення цифрового страхового фонду. Цей приклад наочно демонструє, як інституційна роздробленість створює системні виклики, але водночас стимулює формування адаптаційних механізмів.

4. Міжнародні правові механізми як чинник активізації оцифрування

В умовах дефіциту внутрішніх ресурсів, співпраця у сфері оцифрування виходить на міжнародний рівень. Міжнародні договори стають не лише актами дипломатії, а й джерелами права, що регулюють обмін цифровими ресурсами.

4.1. Еволюція міжнародних механізмів взаємодії

³² Там само. С. 5.

³³ Там само. Операційний план заходів, п. 36 (пп. 2).

Практика укладання двосторонніх меморандумів про архівну співпрацю з елементами координації оцифрування має тривалу історію. Меморандум з Національним архівом Фінляндії від 12 вересня 2019 р. став раннім прикладом закладення децентралізованої моделі: Ст. 3 передбачала, що «виявлення та оцифрування документів буде здійснюватися на підставі договорів з конкретними державними архівними установами України»³⁴. Цей підхід створював правове підґрунтя для прямих договорів регіональних архівів з іноземними партнерами без необхідності проходження всіх бюрократичних процедур через центральний апарат.

Починаючи з 2010-х років, Україна послідовно розбудовувала мережу міжнародних угод (з Грузією³⁵, Баварією³⁶, Кіпром³⁷, Португалією³⁸), які передбачали обмін копіями архівних документів, хоча оцифрування ще не позиціонувалося як центральний пріоритет. Активізація співпраці у 2023–2025 рр. (меморандуми з ОАЕ³⁹, Ізраїлем⁴⁰, Словаччиною⁴¹, Швецією⁴²) знаменує якісний перехід: оцифрування та створення

³⁴ Меморандум про співробітництво між Державною архівною службою України та Національним архівом Фінляндії від 12.09.2019. Ст. 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/246_001-19 (дата звернення: 09.12.2025).

³⁵ Меморандум про співробітництво між Державним комітетом архівів України і Національним архівом Грузії від 21.05.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/268_104.

³⁶ Меморандум про співробітництво між Державною архівною службою України і Генеральною дирекцією Державних архівів Баварії від 15.05.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/276_084.

³⁷ Меморандум про співробітництво між Державною архівною службою України та Державним архівом Республіки Кіпр від 11.12.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/196_051.

³⁸ Меморандум про взаєморозуміння між Державною архівною службою України та Міністром культури Португальської Республіки щодо співробітництва в архівній сфері від 18.12.2017.

³⁹ Меморандум про взаєморозуміння між Державною архівною службою України та Національною бібліотекою та архівами Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ) від 12.10.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/784_001-23.

електронних баз даних виносяться у заголовки угод як стратегічний напрям двостороннього партнерства.

Спільною рисою сучасних меморандумів є положення про обмін копіями архівних документів для поповнення національних фондів. Це створює легальний механізм «цифрової реституції»: якщо документи, що стосуються історії України, зберігаються в архівах іноземних держав, Україна може отримати їх цифрові копії без фізичного переміщення оригіналів, що часто є неможливим через законодавчі обмеження на вивезення культурних цінностей. Водночас, ці угоди чітко фіксують, що обмін здійснюється на основі взаємності та відповідно до національного законодавства кожної зі сторін.

4.2. Правові аспекти міжнародного обміну

Меморандуми встановлюють, що обмін здійснюється відповідно до національного законодавства. Це означає, що цифрові копії, отримані від іноземних партнерів, повинні відповідати технічним та обліковим вимогам українських Правил¹, щоб бути включеними до НАФ. Таким чином, міжнародна інтеграція вимагає гармонізації стандартів: українські архіви повинні оцифровувати свої документи так, щоб вони були прийнятними для іноземних партнерів, і навпаки.

Це стимулює впровадження міжнародних стандартів описування (ISAAR, ISAD(G)), згаданих у Стратегії 2020, які забезпечують інтегрованість метаданих.

Така співпраця розглядається Стратегією 2027 як один з ключових шляхів інтеграції

⁴⁰ Меморандум про взаєморозуміння між Державною архівною службою України та Державними архівами Ізраїлю від 10.04.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/784_001-24.

⁴¹ Меморандум про співробітництво між Державною архівною службою України та Інститутом національної пам'яті Словачької Республіки від 31.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/703_001-25.

⁴² Меморандум про взаєморозуміння між Державною архівною службою України та Національним архівом Швеції від 16.09.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/752_002-25.

у європейський простір (співпраця з Європейською групою архівів, EBNA). Оцифрування стає «м'якою силою», що дозволяє Україні презентувати свою історію у світі та протидіяти дезінформації, спираючись на автентичні архівні джерела.

Висновки

Проведений огляд нормативно-інституційної архітектури оцифрування Національного архівного фонду виявляє фундаментальну трансформацію архівної справи в Україні протягом 2020-2025 років (у контексті стратегій до 2025 та 2027 років). Якщо на початку періоду оцифрування розглядалося як сервісна функція модернізації галузі, то в умовах збройної агресії воно перетворилося на безпековий імператив державного масштабу – інструмент гарантування безперервності національної пам'яті навіть за умови фізичного знищення носіїв.

Аналіз стратегічних документів, регуляторних актів та інституційних практик демонструє, що система координації оцифрування в Україні перебуває на перехідному етапі від фрагментованої радянської моделі до централізованої вертикалі управління. Правила роботи архівних установ створили необхідну процесуальну єдність, легалізувавши термінологію, встановивши стандарти автентичності та регламентувавши облік цифрових копій. Однак успіх трансформації стримують три системні виклики, що виходять за межі суто архівної сфери: розрив між прогресивними технічними регламентами та застарілим базовим законодавством, яке не визначає правовий статус цифрової копії; інституційна роздробленість через подвійне підпорядкування місцевих архівів, що призводить до залежності стратегічних процесів від локальних бюджетних пріоритетів; відсутність комплексних правових рішень для авторсько-правових бар'єрів (сирітські твори, персональні дані).

Досвід міжнародної співпраці та регіональної імплементації політики (зокрема, кейс ДАМК) доводить, що навіть в умовах інституційних обмежень можливі адаптаційні механізми – програмно-цільове фінансування, партнерські проєкти, збереження інформаційного

суверенітету при залученні зовнішніх ресурсів. Проте це залишаються тактичними рішеннями, а не системною відповіддю.

Реалізація Стратегії 2027 та створення Єдиної державної системи архівного управління можуть стати переломним моментом. Успіх матиме залежність від здатності держави вирішити ключову управлінську проблему: як забезпечити обов'язкове виконання загальнодержавних стандартів оцифрування на рівні місцевих бюджетів, які наразі зберігають фінансову автономію. Без створення дієвого механізму примусового виконання навіть найдосконаліша нормативна база залишиться декларацією намірів, а оцифрування – локальними ініціативами замість системної політики захисту національної ідентичності.

Список бібліографічних посилань:

1. Меморандум про взаєморозуміння між Державною архівною службою України та Державними архівами Ізраїлю від 10.04.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/784_001-24 (дата звернення: 09.12.2025).
2. Меморандум про взаєморозуміння між Державною архівною службою України та Міністром культури Португальської Республіки щодо співробітництва в архівній сфері від 18.12.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/620_004-17 (дата звернення: 10.12.2025).
3. Меморандум про взаєморозуміння між Державною архівною службою України та Національною бібліотекою та архівами Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ) від 12.10.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/784_001-23 (дата звернення: 10.12.2025).
4. Меморандум про взаєморозуміння між Державною архівною службою України та Національним архівом Швеції від 16.09.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/752_002-25 (дата звернення: 11.12.2025).
5. Меморандум про співробітництво між Державним комітетом архівів України і Національним архівом Грузії від 21.05.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/268_104 (дата звернення: 11.12.2025).
6. Меморандум про співробітництво між Державною архівною службою України і

Генеральною дирекцією Державних архівів Баварії від 15.05.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/276_084 (дата звернення: 11.12.2025).

7. Меморандум про співробітництво між Державною архівною службою України та Державним архівом Республіки Кіпр від 11.12.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/196_051 (дата звернення: 11.12.2025).

8. Меморандум про співробітництво між Державною архівною службою України та Інститутом національної пам'яті Словацької Республіки від 31.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/703_001-25 (дата звернення: 11.12.2025).

9. Меморандум про співробітництво між Державною архівною службою України та Національним архівом Фінляндії від 12.09.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/246_001-19 (дата звернення: 11.12.2025).

10. Про затвердження Правил роботи архівних установ України : наказ Міністерства юстиції України від 08.04.2013 № 656/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0584-13> (дата звернення: 11.12.2025).

11. Про схвалення Стратегії захисту документальної спадщини як запоруки збереження національної ідентичності та державності на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.12.2024 № 1349-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1349-2024-p> (дата звернення: 07.12.2025).

12. Проект Стратегії розвитку архівної справи на період до 2025 року. Державна архівна служба України : офіційний вебпортал. 2020. 19 с. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/strategy_16.09.2020.pdf (дата звернення: 07.12.2025).

I. Костюченко студентка-практикантка, Київський університет імені Бориса Грінченка

Правове регулювання іменних стипендій на честь загиблих героїв в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку

У статті розглянуто правові засади запровадження та функціонування в Україні іменних стипендій, встановлених на честь загиблих героїв – учасників Революції Гідності та захисників і захисниць України. Проаналізовано загальну систему стипендіального забезпечення здобувачів освіти, місце в ній іменних стипендій, а також спеціальні акти Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України та Міністерства освіти і науки України, присвячені стипендіям Героїв Небесної Сотні і пам'яті загиблих захисників. Окрему увагу приділено локальному рівню правового регулювання – положенням закладів вищої освіти та рішенням органів місцевого самоврядування. Сформульовано основні проблеми нормативного забезпечення іменних стипендій та окреслено можливі напрями подальшого удосконалення законодавства у сфері вшанування пам'яті загиблих героїв засобами освітньої політики.

Ключові слова: іменні стипендії, академічні стипендії, Герої Небесної Сотні, загиблі захисники та захисниці України, стипендіальне забезпечення, правове регулювання, освітня політика пам'яті.

Вступ

У післяреволюційний та воєнний період в Україні простежується інтенсивне формування нової культури вшанування пам'яті загиблих захисників і захисниць. Поряд із символічними та меморіальними практиками все більшого значення набувають інструменти освітньої політики пам'яті, зокрема – іменні академічні стипендії, встановлені на честь конкретних героїв.

Стипендії стають каналом символічного визнання, механізмом підтримки молоді та інструментом державного впливу на формування громадянської ідентичності. Проте правові засади їх створення залишаються фрагментарними: окремі акти Кабінету

Міністрів, постанови Верховної Ради України, накази МОН та локальні положення університетів утворюють складну, неоднорідну нормативну систему. Це потребує аналітичного огляду та узагальнення, адже від чіткості регулювання залежить сталість та ефективність інституції іменних стипендій.

Мета

Метою цієї статті є огляд сучасного стану правового регулювання іменних стипендій на честь загиблих героїв в Україні, виявлення особливостей та проблем такого регулювання, а також окреслення тенденцій його подальшого розвитку.

Для досягнення цієї мети необхідно:

- охарактеризувати загальну систему стипендіального забезпечення;
- проаналізувати спеціальні акти Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, МОН, що стосуються іменних стипендій на честь загиблих;
- узагальнити практики університетів і місцевих органів влади щодо встановлення таких стипендій;
- виокремити основні проблеми та тенденції розвитку правового регулювання.

Виклад основного матеріалу

Академічні стипендії імені Героїв Небесної Сотні як нормативна модель

Система стипендіального забезпечення в Україні загалом визначається законами України «Про освіту», «Про вищу освіту» та підзаконними актами Кабінету Міністрів України і Міністерства освіти і науки України. У її структурі виділяють академічні, соціальні та окремі види іменних стипендій, встановлених державними органами, органами місцевого самоврядування, закладами освіти або меценатами. Саме у цій площині відбувається інституціоналізація іменних стипендій на честь загиблих героїв, що поєднують соціальну, виховну та меморіальну функції.

Першим системним прикладом правового оформлення стипендій, пов'язаних із вшануванням новітніх героїв, стала постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 896 «Про заснування академічних стипендій імені Героїв Небесної Сотні». Нею

затверджено Положення про академічні стипендії імені Героїв Небесної Сотні, спрямовані на вшанування подвигу десяти наймолодших Героїв Небесної Сотні та підтримку студентів державних закладів вищої освіти, які навчаються за відповідними спеціальностями й демонструють високі результати навчання та активну громадянську позицію.

Ключовими рисами цієї моделі є:

– чітко визначений коло імен: кожна стипендія носить ім'я конкретного Героя Небесної Сотні, призначено 34 академічні стипендії імені Героїв Небесної Сотні студентам закладів вищої освіти, які навчаються за спеціальностями: «Агроінженерія», «Архітектура та містобудування», «Географія», «Економіка», «Інженерія програмного забезпечення», «Психологія», «Сценічне мистецтво», «Фізична терапія, ерготерапія». Для студентів і курсантів закладів вищої освіти державної форми власності, які здобувають вищу освіту за спеціальностями, засновано 50 академічних стипендій імені Героїв Небесної Сотні.

– поєднання академічного та громадянського критеріїв: претенденти мають не лише високі показники успішності, а й засвідчену участь у громадській діяльності, що втілює ідеали та цінності Революції Гідності;

– конкурсний відбір із залученням студентського самоврядування: відбір кандидатів здійснюється вищим органом студентського самоврядування, а остаточне рішення ухвалюється конкурсною комісією, що забезпечує певний рівень демократичності процедури.

Подальшу деталізацію процедурного аспекту забезпечило Положення про конкурсну комісію із призначення академічних стипендій імені Героїв Небесної Сотні, затверджене наказом МОН України від 19 квітня 2018 р. № 396, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 16 травня 2018 р. за

№ 599/32051. У ньому визначено склад і повноваження комісії, порядок подання документів та ухвалення рішень.

Наявність щорічних наказів МОН про призначення академічних стипендій імені

Героїв Небесної Сотні (зокрема, наказ від 29 серпня 2025 р. № 1194 щодо 2025/2026 навчального року) свідчить про сталість цієї інституції та її інтеграцію в загальну систему державних академічних стипендій.

Таким чином, стипендії Героїв Небесної Сотні сформували базову нормативну модель іменних стипендій пам'яті загиблих героїв на загальнодержавному рівні. Їхня конструкція – закріплення у постанові уряду, деталізація наказами галузевого міністерства, інституційний конкурс – стала зразком для подальших ініціатив.

Нові іменні стипендії пам'яті загиблих захисників і захисниць України

Подальший розвиток законодавства у сфері вшанування пам'яті загиблих героїв у формі стипендій пов'язаний із повномасштабною російсько-українською війною. У листопаді 2025 р. Кабінет Міністрів України ухвалив рішення про заснування 30 академічних стипендій пам'яті захисників і захисниць, які загинули в боротьбі за незалежність України, для курсантів, слухачів та ад'юнктів військових навчальних закладів і військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти.

За офіційними повідомленнями, такі стипендії:

- призначаються за результатами навчального року;
- мають розмір 4000 грн на місяць для курсантів (бакалаврат, магістратура) та 10 000 грн на місяць для слухачів і ад'юнктів;
- виплачуються додатково до грошового та іншого забезпечення військовослужбовців, тобто мають не стільки соціальний, скільки символічно-стимулюючий характер;
- порядок відбору кандидатів і розподіл виплат має бути деталізований у відомчих нормативних актах Міністерства оборони України.

Це рішення розширює сферу застосування інструменту іменних стипендій пам'яті – від цивільних закладів вищої освіти до військової освіти. Стипендії не прив'язуються до конкретних прізвищ, однак у самій назві («пам'яті захисників і захисниць, які загинули...») закладена ідея колективного

вшанування загиблих воїнів. Юридично вони репрезентують іншу модель: не вузько персоніфіковану (з фіксацією конкретних імен), а колективно-іменну, однак, зі збереженням прив'язки до подвигу загиблих у новітній війні.

У поєднанні з академічними стипендіями імені Героїв Небесної Сотні це дає підстави говорити про формування цілісного сегмента «стипендій пам'яті» у системі академічних стипендій: базова цивільна модель для студентів та спеціальна військова модель для курсантів і слухачів військових закладів.

Парламентський вимір: стипендії Верховної Ради України

Верховна Рада України традиційно є засновником низки премій і стипендій, у тому числі іменних. Ухвалення 4 грудня 2025 р. постанови «Про затвердження положень про премії та стипендії Верховної Ради України» (реєстр. № 14180) спрямоване на оновлення та систематизацію відповідних положень.

Хоча на момент підготовки статті постанова перебуває на етапі впровадження, сам факт її прийняття засвідчує прагнення законодавчого органу уніфікувати підходи до парламентських стипендій, створивши єдину рамку і для існуючих, і для потенційних майбутніх іменних стипендій – зокрема тих, що можуть бути присвячені загиблим захисникам, народним депутатам, волонтерам чи іншим діячам, які загинули внаслідок агресії. Це відкриває можливість для розширення парламентського сегмента «політики пам'яті», однак, конкретні правозастосовні механізми ще потребують аналізу після набуття чинності підзаконними актами й затвердження детальних положень.

Локальний рівень: університетські та регіональні практики

Не менш важливим елементом системи іменних стипендій є локальний рівень – заклади вищої освіти та органи місцевого самоврядування. Саме тут часто з'являються перші ініціативи щодо увічнення пам'яті загиблих випускників, викладачів, учасників бойових дій. Університети використовують автономію, надану законодавством про вищу освіту, для ухвалення власних положень про іменні стипендії. Наприклад, Національний

університет «Києво-Могилянська академія» має внутрішнє Положення про академічні стипендії імені Героїв Небесної Сотні для своїх студентів, що конкретизує загальнодержавні норми та регламентує конкурсний відбір на рівні університету.

Органи місцевого самоврядування також активно долучаються до розбудови регіональних практик пам'яті. На рівні обласних адміністрацій і місцевих рад ухвалюються рішення про заснування іменних стипендій для учнів і студентів, які:

- навчаються у закладах освіти, де колись навчалися загиблі герої;
- долучені до волонтерської діяльності;
- реалізують освітні чи громадські проекти, спрямовані на збереження пам'яті про Революцію Гідності та сучасну війну.

Інформаційні повідомлення органів влади Львівщини фіксують ініціативи щодо запровадження іменних стипендій Героїв Небесної Сотні для школярів області, що відображає тенденцію до розширення політики пам'яті на рівень базової та середньої освіти.

Локальні положення, як правило, містять:

- визначення джерел фінансування (місцевий бюджет, благодійні внески, корпоративні фонди);
- процедуру висунення кандидатур (через педагогічні ради, студентське самоврядування, громадські організації);
- критерії відбору, де поряд з успішністю все частіше з'являються компоненти громадянської активності, участі в патріотичних заходах, дослідницьких проектах з історії громади.

Водночас відсутність централізованого реєстру та типового положення МОН для таких локальних стипендій призводить до значної варіативності: від добре структурованих документів, що максимально узгоджені з законодавством, до мінімалістичних рішень рад без належної деталізації процедури.

Основні проблеми та суперечності правового регулювання

Аналіз чинних нормативних актів і практики їх реалізації дає змогу виокремити кілька ключових проблем.

По-перше, фрагментарність правового поля. Норми, що стосуються іменних стипендій на честь загиблих героїв, розпорошені між постановами Кабінету Міністрів України, наказами МОН, можливими відомчими актами Міністерства оборони, рішеннями місцевих рад та локальними положеннями університетів. Відсутній єдиний кодифікований акт або хоча б рамкове положення, яке б системно врегулювало категорію «стипендій пам'яті».

По-друге, неоднорідність процедур відбору. Якщо для академічних стипендій імені Героїв Небесної Сотні процедура достатньо детально описана у положеннях та наказах МОН (конкурсні комісії, участь студентського самоврядування, фіксовані критерії), то для нових стипендій пам'яті загиблих захисників у військовій сфері станом на кінець 2025 р. детальний порядок відбору знаходиться у стадії розроблення відомством. На локальному рівні критерії й процедури часто мають рекомендаційний характер та істотно різняться між громадами.

По-третє, нестабільність та різномірність фінансування. Загальнодержавні стипендії Героїв Небесної Сотні і нові військові стипендії мають гарантоване бюджетне фінансування, тоді як багато університетських і місцевих стипендій залежать від благодійних внесків або рішень конкретної ради. Це створює ризики їх короткотривалості та ускладнює планування освітньої політики пам'яті у довгостроковій перспективі.

По-четверте, відсутність централізованого обліку й відкритої інформації. Наразі немає офіційного загальнодержавного реєстру всіх іменних стипендій пам'яті, пов'язаних із загиблими героями (як державного, так і місцевого рівня). Внаслідок цього важко отримати повну картину географії й динаміки таких ініціатив, оцінити їх реальний вплив на освітнє середовище, а також уникнути дублювання чи дисбалансу між регіонами.

По-п'яте, брак концептуальної інтеграції з ширшою політикою пам'яті. Хоча у публічному дискурсі стипендії прямо позиціонуються як форма вшанування Героїв Небесної Сотні та загиблих захисників, на рівні законодавчих

актів така прив'язка переважно має декларативний характер. Не простежується системне узгодження між освітнім законодавством, спеціальними законами про увічнення пам'яті та стратегіями національно-патріотичного виховання. У результаті стипендії пам'яті існують радше як сукупність окремих інструментів, а не як елемент єдиної комплексної програми.

Тенденції та потенційні напрями вдосконалення правового регулювання

Попри зазначені проблеми, аналіз законодавства і практики його застосування дозволяє окреслити низку позитивних тенденцій.

По-перше, спостерігається розширення кола суб'єктів, які виступають засновниками стипендій пам'яті: від уряду і МОН – до Міністерства оборони, Верховної Ради, місцевих рад, університетів, громадських організацій. Це свідчить про інституційну розбудову політики пам'яті в освітній сфері, коли ініціативи виходять за межі суто виконавчої влади.

По-друге, посилюється зв'язок між академічними критеріями та громадянською активністю. Нормативні акти щодо стипендій Героїв Небесної Сотні прямо вказують на необхідність утвердження ідеалів Революції Гідності, а локальні положення дедалі частіше включають вимоги до участі у волонтерських, меморіальних та дослідницьких проектах. Це робить стипендії інструментом не лише матеріального заохочення, а й формування відповідальної громадянської позиції.

По-третє, ухвалення нових актів (заснування військових стипендій, оновлення положень про парламентські стипендії) створює передумови для подальшої систематизації та, потенційно, для розроблення уніфікованих підходів до правового статусу іменних стипендій пам'яті. Відповідним логічним кроком могло б стати:

- запровадження на рівні МОН типового положення про іменні стипендії на честь загиблих героїв, яке б використовувалося університетами та громадами як базова модель;

- створення національного інформаційного ресурсу (реєстру) таких

стипендій із відкритим доступом, де містилася б інформація про засновників, критерії, кількість стипендіатів і практики відбору;

- міжвідомча координація (МОН, Міноборони, Мінкультури, Інститут національної пам'яті) щодо інтеграції стипендій пам'яті у ширші програми національно-патріотичного виховання.

По-четверте, важливою тенденцією є зміна символічної парадигми. Від радянських практик «героїв Великої Вітчизняної» українська держава переходить до персоніфікованого вшанування Героїв Небесної Сотні й захисників, які загинули у війні з Російською Федерацією. Іменні стипендії – один із каналів цієї трансформації, що безпосередньо впливає на освітній простір, роблячи його носієм нової культури пам'яті.

Висновки

Аналіз правового регулювання засвідчує, що іменні стипендії на честь загиблих героїв поступово утверджуються як важливий інструмент освітньої політики пам'яті. Базову нормативну модель сформували академічні стипендії імені Героїв Небесної Сотні, тоді як заснування у 2025 р. стипендій пам'яті загиблих захисників для курсантів військових закладів розширило цю практику на військову освіту. Локальні ініціативи університетів і громад свідчать про суспільний запит на вшанування героїв, проте, різняться за критеріями, процедурами та джерелами фінансування. Основними проблемами залишаються фрагментарність нормативної бази, відсутність єдиного типового положення МОН, нерівномірність процедур відбору та нестача централізованого обліку. Разом із тим окреслюються позитивні тенденції – розширення кола суб'єктів, посилення громадянського компонента та поступова систематизація регулювання. Удосконалення законодавства в цій сфері потребує уніфікації підходів, створення національного реєстру та міжвідомчої координації, що сприятиме формуванню стійкої й дієвої системи вшанування пам'яті загиблих героїв у процесі здобуття освіти.

Список бібліографічних посилань:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19> (дата звернення: 08.12.2025).

2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18> (дата звернення: 08.12.2025).

4. Про заснування академічних стипендій імені Героїв Небесної Сотні : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 896. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/896-2017-%D0%BF> (дата звернення: 08.12.2025).

5. Про затвердження Положення про конкурсну комісію з призначення академічних стипендій імені Героїв Небесної Сотні : Наказ Міністерства освіти і науки України від 19.04.2018 № 396 (зареєстр. у Мін'юсті 16.05.2018 № 599/32051). База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0599-18> (дата звернення: 08.12.2025).

6. Про призначення академічних стипендій імені Героїв Небесної Сотні на 2025/2026 навчальний рік : Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.08.2025 № 1194. Офіційний сайт МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-pryznachennia-akademichnykh-stypendii-imeni-heroiv-nebesnoi-sotni-na-20252026-navchalnyi-rik> (дата звернення: 08.12.2025).

7. Про заснування академічних стипендій пам'яті захисників та захисниць України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, для курсантів, слухачів і ад'юнктив... : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.11.2025 № 1489. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1489-2025-%D0%BF> (дата звернення: 08.12.2025)

8. Про затвердження Порядку відбору кандидатів та виплати академічних стипендій курсантам, слухачам і ад'юнктам вищих

військових навчальних закладів Збройних Сил України та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти : Наказ Міністерства оборони України від 29.12.2021 № 402 (зареєстр. у Мін'юсті 07.03.2022 № 306/37642). База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0306-22> (дата звернення: 08.12.2025).

9. Про затвердження Порядку відбору кандидатів та виплати академічних стипендій Верховної Ради України, Президента України, імені М.С. Грушевського, імені героїв Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років, імені Героїв Небесної Сотні та стипендії імені П.С. Нахімова : Порядок, затверджений наказом Міністерства оборони України від 29.12.2021 № 402 (розд. I п. 1–2). База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0306-22> (дата звернення: 08.12.2025).

10. МОН призначило 33 академічні стипендії імені Героїв Небесної Сотні студентам українських університетів : новина від 08.09.2025. Офіційний сайт МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/news/mon-pryznachylo-33-akademichni-stypendii-imeni-heroiv-nebesnoi-sotni-studentam-ukrainskykh-universytetiv> (дата звернення: 08.12.2025).

11. Уряд заснував 30 стипендій пам'яті загиблих захисників та захисниць України : новина від 19.11.2025. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zasnuvav-30-stypendii-pamiaty-zahyblykh-zakhysnykiv-ta-zakhysnyts-ukrainy> (дата звернення: 08.12.2025).

12. Стипендія ім. Героїв Небесної Сотні : інформаційна сторінка. Національний університет «Києво-Могилянська академія», офіційний сайт. URL: <https://web.ukma.edu.ua/index.php/uk/students/scholarships/hns> (дата звернення: 08.12.2025).

13. Положення про академічні стипендії імені Героїв Небесної Сотні для студентів НаУКМА : інформація для студентів. Національний університет «Києво-Могилянська академія», розділ «Страховання та фінансове забезпечення студентів». URL: <https://www.ukma.edu.ua/ects/index.php/2011-04-17-16-25-07> (дата звернення: 08.12.2025).

14. Звіт ректора Львівського національного університету імені Івана Франка за 2016–2017 н. р. (факт запровадження іменних стипендій Героїв Небесної Сотні та АТО). Львівський національний університет імені Івана Франка. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/zvit_rektora-2017.pdf (дата звернення: 08.12.2025).

**ГРОМАДСЬКА ДУМКА
ПРО ПРАВОТВОРЕННЯ
№ 1-2 (309-310) 2026**

Інформаційно-аналітичний бюлетень
на базі оперативних матеріалів
Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»
Ідентифікатор медіа R30-01101

Редактори:
А. Берегельська, Я. Маленко

Комп'ютерна верстка:
Н. Крапіва

Підп. до друку 26.01.2026
Формат 60x90/8. Обл.-вид. арк. 4,21.
Наклад 21 пр.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3
siaz2014@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 7871 від 28.06.2023 р.